

Hasfiye

Halil İbrahim Yenigün
Cemaleddin Afgani: Mücadelesi ve İslah Mirası

Ümit Aktaş ile
'Çağımızın Tanıkları' Kitabı Üzerine Söyleşi

Ayşenur Narboğa
28 Şubat Tiyatrosu: Zulüm

Cemal Şakar
Küf

tasfiye47

İki Aylık Edebiyat Düşünce Dergisi, Mayıs-Haziran, 2014

Sahibi: Ayşe Yılmaz, Yazı İşleri: Şule Y. Edizer

Yayın Kurulu: Ahmet Örs, Mustafa Kıyak, Beytullah Önce

İstanbul: Akşemsettin Mah. Sarıgül Cad.

Öz Emek Apt. No:56/2, Fatih

Yönetim Yeri: Soğukpınar Mah. Behzat Bulvarı No: 216 Kat:2 Tokat

www.tasfiyederisi.com, tasfiyederisi@gmail.com, 0530 883 09 53

Kapak Resmi: Hûze-i Hünerî Atölye Çalışması-Tahran

Şiir

Osman Aktaş "Alzheimer Boşlukları", 2;

Mustafa Ökkeş Evren "Ölüm Her Daim", "Parmakizim", 3;

Bilge Kaan Topçu "Temmuzda Bir", 4;

Abdurrahman Adıyan "111 Yahut 777", 5;

Halil Toprak "Ben Ben Olmayanım, Şiir Şiir Olmayan", 6;

Ahmet Örs "Geçip Giderken Söylenmiştir", 8;

Okan Yıldız "İkâme", 21

Öykü

Cemal Şakar "Küf", 10;

Mustafa Kıyak "Hâlimizden Anlamasını", 11;

Demet Kotan "45", 14;

Muhammed Zeki Saka "Hâl", 17;

Ahmet Örs "Kırlı Sarı", 22

Deneme, Tiyatro, Sohbet, Eleştiri, Makale, Söyleşi

Martin Luther King, Jr. "Baskıyı Karşılamanın Üç Yolu", 24;

Selvigül Kandoğmuş Şahin "Ümit Aktaş İle 'Çağımızın Tanıkları' Kitabı Üzerine Söyleşi", 26;

Ayşenur Narboğa "Zulüm", 29;

Veysel Altuntaş "İnceliğin Yitimi ve Oğuz Atay'ı Anımsamak", 38;

Ayhan Karaca "Toplumsalın Sonu Üzerinden Güncel Bir Okuma", 40;

Ahmet Örs "Üç Kıtada At, Sokakta Araba", 42;

Osman Aktaş "Roboskê'den Akan Şiir: On Beş Nolu Sınır Taşı", 44;

Ayşenur Narboğa "Özümüzü Hatırlatan Çocuk Kitapları", 51;

Selman Dinler "Mahremiyet Çağının Sonu: The Conservation", 54;

İbrahim Eryiğit "İran'da Birkaç Gün", 56;

Halil İbrahim Yenigün "Cemaleddin Afgani: Mücadelesi ve İslah Mirası", 62;

Büşra Nur Topal "Yüsuf'u Kuyuda Bırakmak", 83

Baskı: Mavi Ofset Basım Yayın Tic. San. Ltd Şti.

Tel: 0 (212) 549 25 30 - www.maviofset.com

"Tasfiye" adı anılarak alıntı yapılabilir.

Posta Çeki Hesabı: 536 06 96 (Ahmet Örs adına)

Fiyatı: 5 TL

Baskı Tarihi: 6 Mayıs 2014

ISSN: 1305-211X

CEMALEDDİN AFGANİ: MÜCADELESİ VE ISLAH MİRASI

Halil İbrahim Yenigün

Bugün, Afgani'nin vefat yıldönümü ve biliyorsunuz İstanbul'da vefat eden Afgani, hayatıyla, ölümüyle aslında hayatının her türlü detayıyla tartışma konusu olan bir isim. Türkiye açısından daha da enteresan bir durum arz ediyor çünkü Cemaleddin Afgani halen, yani şu zamanda bile adeta yaşayan bir insan gibi karalama kampanyasına maruz bırakılıyor. İsmi Google'da arattığınız zaman şu an kendisinin, tıpkı bir siyasi veya siyasetçilerin operasyon yürüttüğü insanlar aleyhinde nasıl bir kampanya varsa, aynı o şekilde yaşayan bir insan gibi bir medya kampanyasına maruz kaldığını görebiliyorsunuz. Geçen yıl, sanırım en son İslamcılık tartışmasında da Mümtazer Türköne yine ona İngiliz ajanı şeklinde atıfta bulunmuştu. Biliyorsunuz o kendi kitabında İslamcılık eleştirisi yapar, daha doğrusu bir nevi İslamcılık tasfiyesi yapmak gibi bir projesi vardır ve bu proje çerçevesinde şunu da söyler: "Eğer İslamcılığa bir ata arıyorsanız bizde daha iyisi var, o da Namık Kemal. Afgani gibi isimlere boşu boşuna yönelmeyin çünkü bu gibi isimlere güvenilmez. Bu isimler şaibeli hatta ajan!"

Bu imaj aslında daha çok Türkiye'de var. Yani İslam dünyasının başka coğrafyalarına gittiğimiz zaman, elbette her ülkede Afgani hakkında olumsuz bazı ifadeler duyabilirsiniz, fakat Afgani düşmanı bu denli büyük bir kitle göremezsiniz. Afgani daha ziyade bir halk kahramanı şeklinde, Doğu halklarının kurtuluşu için hayatını feda etmiş, oradan oraya koşturmuş bir insan şeklinde görülmekte. Birçok farklı ülke ve coğrafyada ya-

şamış bir insanın, her birinde illa ki muhalifleri var, halen ona eleştirel bakanlar var fakat bu denli kitlesel bir kampanya şeklinde Afgani düşmanlığının olduğu ve buna karşı Afgani taraftarlarının da sesinin kısık olduğu az yer bulunur. Mısır'a gittiğimiz zaman, Mısır'ın meşhur düşünce tarihçisi Muhammed İmara, Afgani'nin eserlerini derlemiştir; Hasan Hanefti 100. yıl münasebetiyle Afgani biyografisi yazmıştır. İranlı Hadi Hüsrevşahi elli yılını Afgani'nin hayatını ve çalışmalarını, mesajını, misyonunu aydınlatmaya vermiştir. Mesela Bir Yayıncılığın çıkardığı Urvetu'l-Vuska derlemesinin girişinde Hadi Hüsrevşahi'ye ait bir giriş bulunmaktadır. Baktığımız zaman hakikaten İslam dünyasında birçok yerde Afgani adı gayet olumlu bir karşılık buluyorken Türkiye'de açıklanmaya muhtaç bir şekilde Afgani şaibeli, karanlık, güvenilmez bir insan şeklinde biliniyor.

Ben bugün, bu anma konuşmamızı biyografik bir anlatıya çevirmek istemiyorum. Daha çok bence Afgani'nin mesajını anlamaya çalışmalıyız çünkü en çok ihmale uğrayan, daha doğrusu en çok karanlıklaşıp şey de işin bu kısmıdır. Asıl hadise de budur; çünkü Afgani'nin bir mesajı vardı, bir fikriyatı vardı. Bu Türkiye coğrafyasında yüz yıldır süregelen karalama kampanyası dolayısıyla müphemleşti. Biz bunun ne olduğunu tartışmıyoruz, bilemiyoruz. Afgani ne söylüyor? Urvetu'l-Vuska'da veya Natüralizm'e Reddiye kitabında ne söylemiş, ne demek istiyor, bunları çok tartışmıyoruz. Tartıştığımız şey, Afgani Afganlı mı İranlı mı; Afgani mason mu, masonsa niye mason, çık-

**Bu metin, yazarın Özgür Yazarlar Birliği'nde 09 Mart 2014'teki programda yaptığı konuşmanın Yusuf Enes Sezgin tarafından çözümlenmiş hâlidir. Dinleyici soruları italik olarak verilmiştir.*

Cemaledin Afgani

miş mı kalmış mı... Böyle gerçekten de bize hiçbir fayda sağlamayacak veya şöyle söyleyeyim; hiçbir düşünür açısından en merkeze oturtulmayacak şeyler Afgani için merkeze oturtuluyor. Biz birçok düşünürün hayat detayının bu kadar tartışıldığını bilmiyoruz, görmüyoruz.

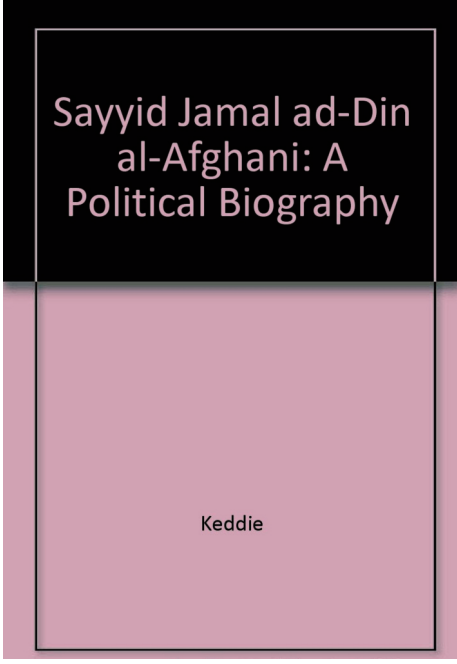
Daha çok biz düşünürün fikirlerine bakarız. O şekilde inceleriz. Ama Afgani'ye gelince bir şekilde bütün bu tartışmalar insanda Afgani'yi doğru dürist çalışmaya mecal bırakmıyor. O denli yoğun bir kampanya var! Ben bugün önce biraz temizlik yapmak istiyorum. Yani Afgani aleyhine döndürülen o negatif, olumsuz söylemi bir temizleyip o pasın-kirin arkasında Afgani bize nasıl kendisini gösteriyor, bunu biraz birlikte anlamaya çalışalım istiyorum. Tabi Afgani'nin kendi fikirlerini anlamak, onu öğrenebilmek için yapacağımız ilk şey oryantalist literatürle hesaplaşmak. Yine enteresan bir durumdur; Türkiye'de bilhassa, Afgani aleyhinde kampanya yürüten çevreler başka hiçbir şeyde olmadığı kadar oryantalizmden besleniyorlar. Yani kimdir onların kaynakları: Nikki Keddie, Elie Kedourie gibi isimler. En çok da bu iki isim... Homa Pakdaman aslında onların kaynağı; Nikki

Keddie'nin kaynağı bilhassa. Sonuç itibariyle normalde yazdığı hiçbir esere içtenlikle yaklaşamayacağımız veya gönül rahatlığıyla yaklaşamayacağımız oryantalist birtakım isimler -ki onların da en kötülerini referans alınıyor. Bunların Afgani hakkındaki rivayetleri normal şartlar altında hiçbir düşünüre, hiçbir İslam düşünürüne yapılmadığı şekilde gerçek kabul ediliyor. Böylece bahsettiğimiz kampanyaya bir nevi malzeme teşkil ediyor.

Afgani'yle kendi şahsi ilişkim biraz akademik çalışma şeklinde oldu. Tezimin bir kısmını, bir bölümünü Afgani'ye adadım ve Afgani'ye bir siyasal düşünür şeklinde yaklaştım. Afgani bugün de sonuna kadar savunacağım şekilde özünde, temelde bir siyasi düşünür, bir filozoftur. Böyle yaklaşmak, hakikaten Afgani'yi bence en anlaşılır kılan, onun misyonunu en çok ortaya koyan yaklaşım tarzı. Filozof, düşünür ama tabii ki aktivist yönü ön plana çıkan bir filozof. Yani bugün bizim kamu entelektüeli/public intellectual dediğimiz kategoriye daha çok giriyor. Mesajını, misyonunu, felsefi birikimini bir şekilde toplumu ıslah etmek üzere, onun için kullanan bir isim. Fildişi kulesinde, bir kenarda büyük eserler vermek şeklinde bir hayat tercih etmeyip sahip olduğu fikirler yoluyla mücadele eden biri. Kafasında bir projesi var. İslam dünyasının, İslam toplumlarının kurtuluşu için bir projesi ve misyonu var. Bunu hayata geçirmek için yaşamını İslam dünyasının tamamını seyahate ve İslam toplumlarını bir şekilde ıslah etmeye adanıyor. Böyle birisi.

Spekülatif Yaklaşımlar

Peki, Nikki Keddie ve Elie Kedourie gibi isimlerin bize çizdiği Afgani portresi nasıl diye soracak olursak, bir defa şu var: Nikki Keddie ve Elie Kedourie şöyle öncüllerden yola çıkıyorlar: "İslam toplumlarında zaten oryantal despotizm şeklinde anılan baskıcı modeller, baskıcı hükümet modelleri vardı ve bundan dolayı da İslam toplumlarında hiçbir surette özgür düşünce, fikir veya insanların kendi fikirlerini serbestçe beyan etmesi gibi bir durum söz konusu olamaz. Bundan dolayı Afgani ve tabi Abduh, aslında dinsiz isimlerdi, inançsız isimlerdi." Keddie, Afgani'nin Babî adlı heterodoks bir mezhebe mensup olduğunu dahi iddia ediyor. Onlara göre bu isimler, kendi fikirlerini açıkça ifade edemedikleri için kendilerine alan açmak

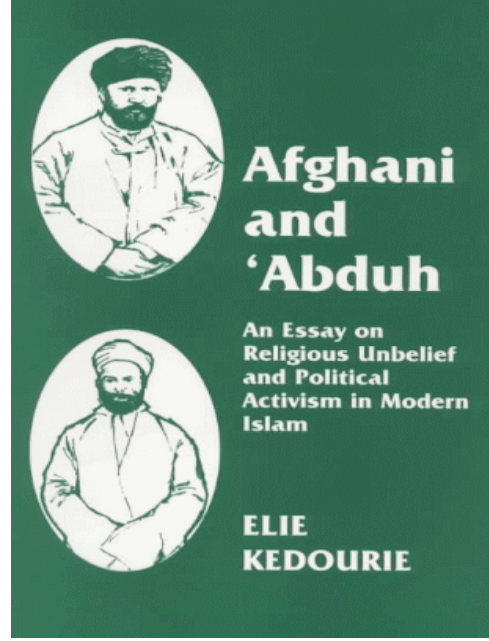
adına birtakım reformist ilkeleri ortaya koydular ve bunlarla İslam'ı içerden çökertmeye çalıştılar. Temel kanaatleri bu yönde. Bunları ben çıkarsamıyorum ya da şurada burada ima ediyorlar şeklinde söylemiyorum. Nikki Keddie'nin Afgani biyografisinde bunlar mevcut. Bu kitabı, Türkçeye hiç de doğru olmayan bir şekilde Alaeddin Yalçınkaya çevirmiş ve yine Bedir Yayınlarından çıkmış. Bedir Yayınlarının nedense oryantalistler arasından itimadını kazandığı bir isim olmuş Nikki Keddie. Bu kitapta açık seçik tercüme suiistimalleri var, tercüme hataları ve kasti tercüme yanlışları var. Onları da aslında vakit kalırsa söyleyebilirim. Bir yerinde mesela Nikki Keddie, zaten o kadar olumsuz yazarken "Afgani'nin bu beyanının gerçek dışılığı" diye bir ifade kullanıyor. Bunu "Afgani'nin yalancılığı" diye tercüme ediyor mütercim. Zaten olumsuz bir yaklaşım var. Onu daha da nasıl olumsuz hale getirebilirim diye bir kaygı var adeta. Daha da farklı, abartılı bir hale getirmiş. Aslında, iki eserin mukayeseli bir çalışması yapıp nerde tercümeleri nasıl saptırmış onlar pekâlâ çıkartılabilir. Fikri bir namussuzluk işlenmiş yani. Ki eserin kendisi zaten birçok sorunla malul bir çalışma.

Dediğim gibi Nikki Keddie ve Elie Kedourie şöyle düşünüyor: "Afgani ve bu meyanda Abduh, gizli gündemleri olan, büyük ihtimalle inançsız

olan veya Babî olan isimlerdi. Bunlar, yerine göre o zaman menfaatleri neyse, siyasi menfaatleri neyse ona uygun olarak bir argüman geliştirdiler ve hiçbir söyledikleri o anlık menfaatinin yansımasından başka bir şey değildi çünkü bu insanların başka türlü fikirleri yok." Bir yerde Elie Kedourie, "Biz Afgani'nin vasat hatta vasatın da altında gazeteciliğinde ve düşünce yapısında ve Abduh'un da sathi kelimasında, teolojisinde bir sistem bulmaya çalışmakla beyhude uğraşırız." diyor. "Çünkü" diyor, "konuşmanın eyleme tekabül ettiği ettiği durumlar ancak ve ancak modern Batıda, onların açık ve canlı kamusal hayatında vardır. Dolayısıyla söylenenlerle yapılanlar arasındaki ilişki ancak orada anlamlıdır." "Hâlbuki" diyor, "Afgani ve Abduh gibi adamlardan bahsederken" -ifade aynen bu, ben tercüme ediyorum şu an kitaptan- "bunlar oryantal despotizmin altında yaşadıkları için söylenenlerle yapılanlar arasında bir bağlantı aramamak gerekir. O yüzden söylenenler her zaman başka gizli bir gündeme tekabül eder." diyor. Bunun dışında, çok da çarpıcı olacağı için söylüyorum, işin artık iyice belden aşağıya hale geldiği Afgani ve Abduh'ta şöyle durumlar söz konusu: Nikki Keddie ve Elie Kedourie -ki ben bunları tahkik ederken asıllarına baktım; hem tercümelerine hem Arapça asıllarına baktım bu ifadelerin- Mahzumi Paşa ile Afgani arasında geçen diyalogun bir yerinde, Paşa'nın "Niye evlenmiyorsun?" sorusuna, Afgani'nin "Benim çok hareketli bir hayatım var. Eşime adil olamam." cevabını verdiğini söylüyorlar. Bunu Elie Kedourie Afgani'nin iktidarsız olduğu şeklinde yorumlamış. Aynen bu şekilde ifade ediyor. Fakat Nikki Keddie, üç tane farklı yerde üç tane farklı şey söylüyor. Bir yerinde Afgani'nin aslında gizli bir homoseksüel olduğunu iddia ediyor; başka bir yerinde Afgani'nin Kati adında Alman bir kadınla ilişkisinden bahsediyor; başka bir yerindeyse onun psikiyatrik hastalıklarını teşhis ediyor. Şimdi normalde ben az çok batı akademisinde bulunduğum için biliyorum ki onların standartları çok yüksektir. İnsanlar hakkında bir söz söylerken bu insanlar, son derece hesaba çekilirler, öyle kolay kolay bir şey söyleyemezler. Ama iş hakikaten Batı dışı toplumlarda yaşayan insanlara gelince, çok rahat at koşturma, temelsiz iddialarda bulunma, desteksiz atma çok yaygın bir

şeydir. Bunun en çarpıcı örneklerini Nikki Keddie ve Elie Kedourie'nin Afgani çalışmalarında görebiliyoruz. Dediğim gibi aynı insan hakkında aynı yorumcu bir yerde farklı bir cinsel hastalık, bir yerde farklı bir cinsel durum teşhisinde bulunuyor. Bunu aynı yazar yapıyor ve bu şekilde kimse-den de hesaba çekilmiyor. Şimdi durumun aslında biraz acıklı halini görmek üzere bunları bu kadar net tasvir etmek ihtiyacı duydum.

Afgani hakkındaki en kapsamlı biyografi Nikki Keddie'nin biyografisidir şu an elimizde olan. Maalesef İslam dünyasında böyle o denli çok detaylı, kapsamlı biyografi yazılmamış. Nikki Keddie şöyle bir yöntem kullanıyor çalışmasında: Afgani'nin bütün talebeleri bir şekilde şaibeli raviler şeklinde görülüyor 'çünkü bunlar onun tilmizleri ve meselelere taraflı yaklaşırlar' şeklinde bir yaklaşımı var. Metodolojik yaklaşımı bir yandan bu şekilde ama Afgani aleyhinde her kim ne söylemiş olursa olsun onların hepsini delil kabul ediyor. Mesela çarpıcı bir örneği; Afgani, Afganistan'dayken ve o zaman orada bir bakanlık, bir danışmanlık gibi bir vazife icra ederken onun hakkında İngiliz ajanı bir Afganlı merkeze bir pusula geçiyor ve orada Afgani adına ismi dahil birçok yanlış şey söylüyor. Mesela Nikki Keddie bunu bir belge kabul etmiş. Yani bizim bu Wikileaks'te gördüğümüz olaya benziyor. Şu teknolojik çağda bile meseleleri ne kadar yanlış anlamışlar, kavramışlar diplomat ajanlar ve ne kadar yanlış bilgiler geçirmişler ki o zamanı düşünün. Yine de bunlar sahil bir rivayet veya kayda değer bir rivayet olarak kabul ediliyor. Fakat ne zaman ki Afgani lehinde bir şey söylensin birisi tarafından, bir talebesi tarafından, bu rivayet zaten talebesi tarafından aktarıldığı için çok güvenilir olarak adediliyor. Ama öbür yandan Afgani'nin başka bir tilmizi, Hristiyan tilmizlerinden Selim Anhourî Afgani'nin aleyhinde bir şey olarak onun arada sırada içtiğini söylüyor. Nikki Keddie'nin buna karşı şöyle bir yaklaşımı var: Selim Anhourî'nin biyografisi normal şartlar altında birçok bilgi yanlış içeriyor, bu tamam, ama diyor, başka birçok bilgi yanlış içeriyor olması bu konudaki rivayetin yanlışlığını göstermez. Yani yine de onun içki içtiği rivayetini kabul edebiliriz' şeklinde bir yaklaşım. Hakikaten normal bir akademik hayatı düşünün, akademik kıstasları düşünün; bir çalış-

manın birçok yanlış olduğunu yazar kabul ediyor ve fakat o bilgi yanlış olan eseri yine de bir noktayı delillendirmek için kullanıyor. İşin kötüsü, maalesef Türkiye'deki Afgani aleyhindeki kampanyaların önemli bir kısmı, Nikki Keddie ve Elie Kedourie'nin bu denli akademik bakımdan düşük eserlerine atıfla yapılmış çalışmalar. Şimdi bu durum bizim açımızdan bir nevi alan temizliği mecburiyeti doğuruyor. Yani bunlarla yola çıkamayız. Bunlarla yola çıktığımız zaman hakikaten hiçbir düşünüre, hiçbir fikir adamına yapmadığımız, uygulamadığımız kıstasları uygulamış oluyoruz.

Ben bundan dolayı, bundan sonraki kısım için hiçbir surette bu biyografik tartışmaya girmeyeceğim. Sadece başlangıçta kendime bir alan açmak için bunu yaptım. Afgani'nin daha ziyade çok kısa bir hayatını, daha doğrusu hayatındaki bazı dönüm noktalarını, bilgileri verip fikirlerine geçeceğim. Aslında bir noktayı daha vurgulamalıyım, şimdi aklıma geldi. Bu Nikki Keddie'nin başka bir sorunu var ve bu bizim açımızdan önemli. Nikki Keddie'nin biyografisinin yine önemli bir kaynağı İran evrakı dediğimiz, **Afşa** ve **Mahdavi'nin** yayınladığı, İran Parlamentosu tarafından yayınlanan evrak. Bunun üzerinden Afgani'nin İranlı olduğunu dair iddia öne çıkmış ve birçok farklı daha önce bilinen bilginin, bu evrakla yanlışlanması söz konusu olmuş; böyle söy-

leniyor. Bu evrak tam da İran'da Afgani takipçileri Şah aleyhtarı mücadele vermeye başladıkları zaman, yoğun bir şekilde o mücadeleyi başlattıkları zaman ortaya bizzat şahlık tarafından, İran hükümeti tarafından sürülmüş bir evrak. Bunu da ifade edip geçmek istiyorum. Bundan dolayı zaten, diyelim Ali Şeriatî gibi isimlerin Afgani'ye borçlarını ifade ettiği, ona olan bağlılıklarını ifade ettiği biliniyor. O zamanlar İran'da yoğun İslamcı uyanış olduğu ve bunun da Afgani'den mülhem olduğu biliniyor. Öyle bir zamanda ortaya sürülen bir evrak. Yeni belgeler şeklinde o zamanlar ortaya sürülmüş ve Nikki Keddie'nin de yine önemli bir kaynağı bu evrak. Bunu da böyle belirtelim.

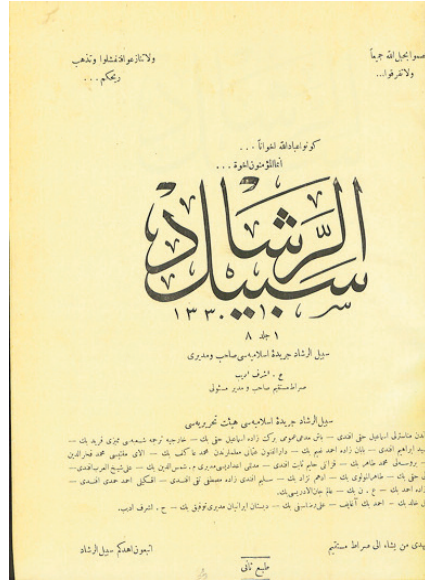
Kadroculuğu

Afgani hakkında bazı temel bilgileri geçelim. Biliyorsunuz, Afgani 1838 ile 1897 yılları arasında yaşamış. Vefat yeri İstanbul fakat daha sonra naaşı alınmış ve Afganistan'a götürülmüş. Ondan çok ülkede yaşamış Afgani; Afganistan, İran, Hindistan, Irak, Mısır, Türkiye, Rusya, Fransa, Almanya, İngiltere gibi ülkelerin çoğunda uzun süreli bulunmuş. Öyle hani bir ziyaretçi olarak bulunmamış. Hemen hepsinde tilmizleri olmuş. Kimisi şahsen görmüş. Abduh diyelim, Mısır'da; onun dışında Kasım Emin, Mısır'da ilk kadın hareketinin kurucusu; veya Mısır'da yine Hristiyan tilmizlerinden Edip İshak, önde gelen gazetecilerden, Selim Anhourî; yine Mısır'da Saad Zağlul, Vafd partisinin kurucusu ve Mısır'ın 1922'deki ilk başbakanı. Bunlar Afgani'nin doğrudan doğruya tilmizleri ve oradan giden bir şecere var. Onu da daha sonra ifade edeceğim. Türkiye'ye geldiğimiz zaman, iki defa geliyor Türkiye'ye; birincisi 1870 yılında, ikincisi 1892 yılında olması lazım. Hayatının son altı yılını İstanbul'da geçiriyor. Abdülhamid'in daveti üzerine geldikten sonra. Sonrasında Türkiye'de Afgani'yi en çok savunan hareket Sebilürreşad ekolü; yani Mehmet Akif ve onun çevresindeki isimler. İlginçtir; yine Türk Yurdu çevresindeki isimler de Afgani'ye yoğun şekilde atıfta bulunuyorlar. Onlar da ilham almışlar. Bu durumun nerden kaynaklandığına daha sonradan değineceğim. Hindistan'dan bahsedecek olursak, Hindistan'da biliyorsunuz "Natüralizm'e Reddiye" kitabını Farsça yazıyor. Bu kitap "Neyçiriyye'ye Reddiye" diye geçer. O sıra Hindistan'daki İngiliz

Muhammed Abduh

sömürge işbirlikçisi olan ve sömürgeciliğin iyi bir şey olduğuna inanan Seyyid Ahmed Han'a karşı yazılmış bir reddiye. Natüralizmi onun temsil ettiği felsefi bir yaklaşım şeklinde ele almış ve onları topyekûn mahkûm etmiş. Hindistan'da onun yolundan giden en önemli isimlerden birisi de Ebul Kalam Azad; Gandi'nin sağ kolu ve Hindistan'daki büyük Müslüman önder, düşünür, müfessir. Aynı şekilde o da hayatındaki dönüm noktasını Afgani'yi okuması olarak görüyor. Zaten, Abduh'tan sonra Reşid Rıza'nın Urvetü'l-Vuska ile aydınlanmasını ve Menar ekolünü başlatmasını biliyoruz. O şekilde Hasan el-Benna'dan Seyyid Kutub'a kadar o çizgi devam ediyor. Fransa'da bulunduğu zaman içerisinde -1882-83 yıllarında oluyor bu- Urvetü'l-Vuska dergisini 18 sayı halinde neşrediyor. Ondan sonra İran'da bulunduğu yıllarda, 1890'lı yıllarda orada yine çok önemli bir hareket olan Tütün İsyanı'nı başlatıyor. İslam dünyasında ilk anti-kolonyal büyük başarılarından bir tanesi diyeceğimiz bu olayla ilk defa Müslüman halk bildirilerle, afişlerle, sokak eylemleriyle ilk büyük kitle eylemini orda yapıyor ve başarılı oluyor. Tütün İsyanı sonucunda, Nasıreddin Şah'ın İngiliz tütün şirketine verdiği tütün imtiyazı iptal ediliyor ve bu şekilde büyük bir anti-kolonyal, anti-sömürgeci başarı kazanılmış oluyor. Bu isyan 1892'de oluyor. Bu arada, biyografik olarak anlatmaktan ziyade anahtar bazı şeyleri aktarıyorum. 1870'lerde Mısır'da onun oluşturduğu

yoğun bir kadroculuk hareketi var. İstanbul'da Darülfünun'da verdiği bir konferans var. O konferans sonrasında tekfire uğruyor ve öldürülmesi gerektiği söyleniyor kitaplarda. Ondan dolayı İstanbul'dan çıkmak zorunda kalıyor ve Mısır'a gidiyor. Mısır'da yoğun bir kadroculuğa girişiyor. Çok daha sonra önemli isimler yetiştiriyor az evvel belirttiğim gibi, öyle bir faaliyeti var. Velhasıl Afgani'nin böyle hareketli bir hayatı var ve gittiği her ülkede hemen her ülkede çok benzer bir kaderi oluyor. En başta devletin en üst kademesi tarafından büyük onurlarla, ihsanlarla karşılanıyor. Çok kritik konumlara getiriliyor fakat hemen sonrasında bir şekilde düşman olunuyor ve büyük ihtimalle o ülkeden çıkartılıyor. Şiddetle çıkartılıyor, kimseye reva görülmeven hareketlerle çıkartılıyor. İran'daki çok acıklı bir manzara mesela. Abdülhamid tecrübesinde ise altın kafeste tutuluyor. Bir nevi ev hapsine mahkûm ediliyor ve o şekilde yaşıyor. Yani Afgani'nin siyasilerle aslında arası hiç hoş olmuyor. Şöyle bir taktik güdüyor Afgani: Kendi misyonunu halka yaymak istiyor bir taraftan ama Müslüman toplumları daha ziyade siyasiler üzerinden, siyasilere bir şekilde mesajını ulaştırıp, onları ikna edip, o şekilde dönüştürmek istiyor. Ama bu projesi hemen her seferinde başarısız oluyor. Afgani bu yönde başarısız bir aktivist diyelim. Afgani'nin her türlü iktidarla olan ilişkisi başarısızlıkla sonuçlanmış.

Afgani'nin başarılı olan faaliyetleri ise her zaman tabandan olan faaliyetleri. Akif'in Afgani-Abduh ilişkisine ilişkin söylediği "İnkılab istiyorum hem çabucak" şeklinde ifade edebiliriz durumu. Afgani'nin böyle çok aceleci ve tepeden inkılapçı olduğu şeklinde bir tasviri var Akif'in. Abduh'un ise daha ziyade tabandan eğitim yoluyla, eğitim reformuyla gitmek istediğini biliyoruz. Bu aslında Afgani ve Abduh'un farkına ilişkin yaygın bilinen bir şey. Buna çok fazla karşı çıkmayacağım fakat biraz detaylandırmak gerektiğini düşünüyorum. Velhasıl böyle bir hareket tarzı var. Hayatının sonlarına doğru Afgani bir arkadaşına yazdığı mektupta -bunu muhtemelen bir kısmınız zaten okumuşsunuzdur- "Vaktimi," diyor, "boşu boşuna ben bu liderlere laf anlatmakla geçirdim ve bu çabaların hepsi boşa gitti." "Keşke" diyor, "en baştan ben mesajımı halka ulaştırmaya çalışsaydım." Bu aslında bir nevi, eğer olay tavandan

mı tabandan mı şeklinde öyle bir klişeye indirgecek olursa, Afgani'nin hayatının sonunda aslında tabandan yaklaşıma daha sıcak baktığı, o noktaya geldiği şeklinde yorumlanabilir. Fakat yine tam da bu şekilde, hemen öyle kolay tezatlarla bence başvurmayalım. Benim, Afgani'nin hayatında büyük başarılarından biri diyebileceğim şey 1870'lerdeki Mısır'daki kadroculuğudur. "İslamcı kadroculuk" diyebiliriz buna. Aslında bu yine biraz elitist bir proje. Elitist olsa dahi -o yüzden tavandan mı tabandan mı kısmına biraz başka türlü bakıyorum- siyasilerle uğraşmıyor fakat kadro yetiştiriyor.

Büyük ihtimalle Afgani'nin en fazla eğitim aldığı konu felsefe. Yani en hâkim olduğu konu felsefe. Afgani İstanbul'dan Mısır'a gittiği zaman Abduh'un onla karşılaşması şöyle oluyor: Afgani Ezher'e gidiyor. Abduh, öğrenci o sıra Ezher'de. Afganistan'dan bir şeyh, hoca gelmiş diye onu dinlemeye gidiyorlar. Felsefe dersi kaldırılmış Ezher'den bu arada. Ezher'de felsefe dersi yüzyıllardır yok. "Bir düşünür geliyor ve bizim adlarını duyduğumuz işte İbni Sina, Farabi gibi isimlerden bahsediyor ama bunlardan hakikaten onları okumuş ve anlamış şekilde bahsediyor," diyor Abduh. "Bizi bir anda büyüledi. Ezberci şekilde yaklaşmıyordu hadiseler. Hep tartışmacı, hani sokratik dediğimiz şekilde, filozofvari ve aklımızı celbeden şekilde anlatıyordu ve bizim hepimizi büyüledi." şeklinde söylüyor. Zaten bunun neticesinde yine

dediğim gibi tilmizleri arasında Hristiyan da vardı, Yahudi de vardı. Yani mesajının o kuşatıcılığı düşünün. O anlamda, herkese hitap edilecek bir şeyler söylüyor aslında. Bir kamu entelektüeli diyebileceğimiz bir kişilik ve haliyle Abduh'un o zamandan başlayan onunla sıkı bir diyalogu var. Daha sonra tabii ki birlikte Fransa'ya gidiyorlar, Paris'te Urvetu'l-Vuska'yı çıkartıyorlar. Sonrasında ise 1884'ten sonra Tunus üzerinden Abduh'un Mısır'a dönmesiyle bir kopuşla neticeleniyor aralarındaki ilişki. Ama bizim Marx-Engels tarzı diyebileceğimiz bir ilişkileri var. Onun dışında 1870'li yıllarda irtibatlı olduğu hemen her isim daha sonra Mısır'daki entelektüel hayatın önemli unsurları olmuşlar. Afgani'nin bence en büyük başarılarından birisi bu.

Gazeteciliği

İkincisi ise tercümesini elimde tuttuğum Urvetu'l-Vuska dergisi, gazetesi. Bu da şu yüzden başarılı bir proje; Dietrich Jung adlı bir yazar enternasyonal İslamcı yayıncılığı, dergiciliği bununla birlikte Afgani'nin icat ettiğini söylüyor ve ben de katılıyorum bu tespite. Öncesini biliyoruz. Bizim Yeni Osmanlılar da Avrupa'ya gidiyorlar; onlar da dergiler çıkartıyorlar; onlar da bir nevi muhalefet hareketi içerisindeler. Afgani'nin bundan farkı ne? Afgani'nin vizyonu Osmanlı'ya yönelik değil. Yani onlarınki Osmanlı'ya yönelik, Osmanlı sultanına yönelik bir muhalefet hareketi. Afgani'ninki ise enternasyonal hatta transnasyonal desek daha doğru aslında; yani ulusötesi bir çalışma. İslam dünyasının her bir bölgesinde, her bir ülkesinde mesajı karşılık buluyor. Arapça yayınlanıyor gazete ve her tarafa gönderiliyor. Mısır'da da, Hindistan'da da aynı anda okunuyor. Ve ikisinde de İngiliz emperyalizmine karşı halkı kışkırtıyor. Yani temel misyonu bu aslında. En çok aşıladığı değerler ümit, ye'se düşmemek, acze düşmemek, güçlü olmak... Acze düşmüş, ümitsizleşmiş, kötümser bir İslam ahalisine ümit aşılacak, onları uyandırmak temel hedef. Makalelerin başlıklarına bakarsanız her bir makalesinde bir erdemin başlık olduğunu görürsünüz. "Umut" diye bir makale var veya "İslam Birliği" adlı bir makale yazmış. Bu şekilde İslam birliğine çağıran, Müslümanları vahdete çağıran makaleler var. Bunun dışındaysa bizim şu günler çok da moda olan stratejik analiz

diyeceğimiz tarzda bazı yazılar var. Mesela 1882 yılında Urabi İsyanı olduğu zaman Mısır'da, Mısır'ın o zamanki ahalisi ve entelektüelleri ne olduğunu çözemiyorlar. Çünkü Urabi bir isyan başlatıyor, adalet talep ediyor ve o sırada o isyanı bastırmak üzere İngiliz tugayı çıkarma yapıyor ve isyanı bastırıyor. Yani İngiliz askerleri de biz isyanı bastırdık diye orada bulunuyorlar güya. Fakat biz bugün 1882 yılını Mısır'ın kolonizasyon tarihinin başlangıcı olarak biliyoruz. Fakat o zamanki halkın çoğu bunu anlamıyor ama Afgani anlıyor bunu. "Bunlar buradan gitmeyecek!" diyor. "Burada olan şey bir işgaldir!" diyor. Bakıyorsunuz, İngiltere'nin Hindistan'da uyguladığı bütün sömürgecilik taktiklerini, bölgede uyguladığı politikalarını çözmüş Afgani. İngilizler nasıl oradaki bir mihraceyi yakalıyor, ona imtiyazlar verip daha sonra onu borçlu çıkartıyor, daha sonra borçlarını ödeyemeyince teslim olmasını sağlıyor ve ondan sonra gidiyor ötekiyle onu savaştırıyor vs. Böyle çok çetrefil desiseleri var onların, biliyorsunuz. Afgani bunların tamamını çözmüş. Tamamının bir şekilde üzerinde çalışmış ve anlamış. Bunların her bir İslam ülkesinde uygulandığını görmüş ve çok derin bir kavrayışla ifade etmiş bunları ve Urvetu'l-Vuska'da basarak Mısır halkını, öteki İslam ahalisini bunlara karşı uyarmış. Bunlar bunları yaptılar, bunları yine böyle yapacaklar şeklinde, bizim şu sıralar kötü biçimiyle yapılan o stratejik analizler orada aslında yapılmaya başlanıyor. Bu da o zaman için önemli bir yenilik diye söyleyebiliriz. Yani kadroculuk ve bu gazetecilik dışında üçüncü büyük başarısı ise az evvel değindiğim kitlesel isyan; yani eylemlilik, sokak eylemliliği. Bu noktada önemli bir başarı sağlıyor Afgani ve bunu da Tütün İsyanı ile gösteriyor. Bu üç nokta açısından da birazdan "İslamcılık neresinde bu işin" tartışmasına gireceğim. Bunların Afgani'nin o dönem icat ettiği modern metotlar olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü modern öncesi dönemde malumunuz, gazetecilik diye bir şey yok. Yani modern şeyler bunlar. Bu bağlamda, modern araçlarla İslamcı eylemciliği, eylemliliği bir şekilde başlatmış oluyor Afgani.

Düşünsel Projesi

Şimdi Afgani'nin bundan sonraki kısmında biraz genel projesini, yani düşünsel projesini ifade

etmek istiyorum. Ben bunları sekiz başlık altında topladım. *Birincisi*, içtihat kapısını açarak güncel sorunlara güncel çözümler üretmek. Yani fıkhi bir proje. *İkincisi*, aklı yeni baştan aktifleştirerek, ki biliyorsunuz İslam'ın en makul din olduğunu düşünüyor, İslami düşünceyi donukluktan kurtarmak ve ilmi gelişmeyi sağlamak. Bu da bilimsel bir proje, ilmi bir proje. *Üçüncüsü*, asıl İslam'a, sahih İslam'a dönmek ve bid'at ve hurafelerden İslam'ı arındırmak. Buna da ihyacı proje diyorum. *Dördüncüsü*, istibdata, despotizme karşı şüracı ve anayasal hükümeti savunmak ve böylece iyi yönetimi sağlamak. Yani hüsnü hükümet dediğimiz şeyi İslam dünyasında sağlamak. Bu da siyasi projesi. *Beşincisi*, sömürgecilere karşı İslam birliğini savunmak. Bu da vahdetçi yönü. *Altıncısı*, mezhepçilikle mücadele. Sünni-Şii kaynaşmasını, dayanışmasını sağlamak. Bu da mezhepçilik karşıtlığı, mezhepçilikle mücadeleciliği diyelim. *Yedincisi*, Batı emperyalizmine karşı Doğu halklarını savunmak, Doğu halkları arasında işbirliğini gerçekleştirmek. Bunu en yoğun şekilde Hindistan'da yapıyor çünkü Hindistan'da o sıra İngiltere'nin en çok kullandığı yöntem, Müslümanlarla Hindular arasında ihtilaf-çatışma çıkartmak. Onlara karşı Hindularla Müslümanların dayanışmasını sağlamaya çalışıyor ki bundan dolayı mesela Nikki Keddie şunu söylüyor: "Afgani Hindistan'da milliyetçilik yaptı ama Paris'e gidince Panislamizm siyaseti güttü orada. İşte bakın aslında ne kadar farklı, gizli gündemleri olan, siyasetine göre çok da samimi olmayan bir insan!" mealinde bir ifadesi var. Aslında oradaki siyaseti dediğim gibi bir proje kapsamında gerçekleşiyor. Elbette ki Hindistan'ın ortamında Afgani'nin aklında daha çok olan şey sömürgecilik. İngilizlerin Hindularla Müslümanları çatıştırarak orda kimlikleşmeyi kökleştirmeye çalıştığı bir sırada Hindu-Müslüman birliğini sağlamak istiyor ki Ebul Kelam Azad'ın da mesela Muhammed Ali Cinnah'a karşı olan Hindistan birlikçisi yöneliminin arkasında

böyle bir şey var. Yani Hindu-Müslüman birliği. O şartlar altında Cinnah'ın dediği gibi Müslümanları ayrı bir devlet şeklinde teşkilatlandırmak değil ama Hindu-Müslüman birliğini sağlamak Hindistan'da daha elzem bir proje şeklinde öne çıkıyor. Afgani de buna uğraşıyor. *Sekizinci* ve aslında en büyük entelektüel projesi İslam'ın medenileştirici bir güç olarak ahlaki mesajını savunmak ve bu şekilde dinler arasında barışı, dünya barışını sağlamak ve insanlığın ilerlemesini sağlamak... Burada rekabetçi ama dayanışmacı bir dünya vizyonu var. Aslında buna onun uluslararası ilişkiler teorisi diyebiliriz.

Filozof Afgani

Şimdi bunların her birine felsefi bakımdan değineceğim. Böylece artık işin felsefe kısmına geçmiş oluyoruz. Ben kendi tecrübemde şunu gözledim; Afgani hakkında bütün o biyografik saçmalık diyeceğimiz şeyleri bir kenara bıraktığım anda Afgani gözümün önünde gayet derli toplu, tutarlı bir filozof olarak çıktı. Başka bir şey değil aslında. Bir kelamcı değil, bir fıkıhçı değil, tefsirci değil ama bir filozof. Niye filozof diyorum? Çünkü Afgani'nin hitap ettiği kitle insanlık. O bakımdan bir İslam âliminden ziyade daha evrensel bir vizyonu var. Yani insanlığın kurtuluşu, ki aslında Afgani sonrasındaki bütün İslamcı düşünürlerin tamamında aynı vizyon vardır. Yani Seyyid Kutub da aynı şekilde, hiçbir suretle sadece Müslümanların kalkınması, gelişmesi gibi kaygılar taşımaz. *İslam ve Dünya Barışı* diye bir kitabı vardır. Müslümanların hükümlerini, tahakkümünü sağlamak diye bir amaçları yok. İslamcılıktan bunu anlamıyorlar. Fetihçi bir güdülerini yok bu insanların. Fethiye karşı değiller ama her taraf İslamlaşsın diye bir gündemleri yok. Dünya barışı şeklinde bir gündemleri var. İslam'ın zaten bir fikri proje olarak bütün dünyayı fethedebileceğini düşünüyorlar. Zaten böyle bir evrensel vaade sahip olduğunu düşünüyorlar. Şimdi Afgani açısından insan

tabiatı, ben en temelde insandan başlıyorum, boş bir levha gibi ve insan aslında ayetin de söylediği gibi muhteris, vahşi, cahil ve kan dökücü bir varlık özünde. Bu insanın en temel misyonu ise yine filozofların da her zaman söylediği gibi hayvani özellikleri bastırıp insani taraflarını, ahlaki taraflarını öne çıkartmak. Yani, birtakım erdemleri edinmek... Bu bakımdan Afgani tekâmülcü bir anlayışa sahip diyebiliriz. Biz bunu Sokratik felsefe, Eflatun'da, Aristo'da da görüyoruz ve bu erdem ahlakçılığının Afgani'de de aynen devam ettiğini söyleyebiliriz. İnsan bu anlamda kan dökücü, muhteris olmakla birlikte, öyle teamülü olmakla birlikte aynı zamanda daimi bir surette gelişmeye yatkın bir varlık ve en temel özelliği temayüz arayışı yani imtiyazlı bir varlık olmak ve öne çıkan bir durumda olmak istiyor. İyi erdemler var, ki bu erdemlerin hepsini başarabilir bu insanlar: Hayâ, emanet, doğruluk, azim, sebat, şeref, ümit ve öznellik arzusu gibi. Ama bir taraftan da insanlarda birtakım kaygılar, korkular var ve insanların bunları yenmesi lazım. Fakat her halükârda öne çıkan şey insan şerefi. İnsan onuru, yine bütün filozoflarda gördüğümüz şekliyle çok temel bir değer Afgani'de ve şunu söyleyebiliriz; Afgani'nin bütün sosyal ve siyasi projesini, teorisini tamamen insan onuruna verdiği değerle açıklayabiliyoruz. Bunu ben Kutub için de söyleyebilirim. Kutub'dan çok başka ortamlarda tekrar tekrar bahsettiğim için şu an, şu gün bahsetmeyeceğim ama Kutub için de, bütün İslamcı düşünürlerde de aynı şekilde insan onurunun önemi çok ön planda ki bu da yine ayetten gelen bir şey: "Andolsun, biz insanoğlunu şerefli kıldık." (İsra, 70) Seyyid Kutub da bu ayete çok atıfta bulunur. Şimdi bu noktada Afgani'nin Nietzscheci anlamda bir asalet ahlakını öne çıkardığını söylüyorum ben. Nietzsche bunu Antik Yunan'daki asillerin ahlakını yücelterek yapıyordu. Bir filozof olarak aslında Afgani bunlara yine o şekilde değer veriyor. Ve temayüze verdiği kıymet onu sanki biraz Sosyal Darwinist kılıyor gibi bir endişe taşıyor insan. Yani şu anlamda söylüyorum: Birtakım insanlar işte temayüze yatkın insanlar, bunlar öne çıkacak, ötekiler elenecek, ötekiler daha bayağı, süfli işleri yapacaklar, bunlar ise daha iyi işler yapacaklar şeklinde bir anlayış... Buna Sosyal Darwinist diyorum ve bu anlamda Afgani'nin

kendince organik bir iş bölümü anlayışı var ve bunun biraz sınıfçı olduğu kaygısını taşıyabiliriz. Şimdi şöyle bir durum var: Madem insanda dielim o bahsettiğimiz birtakım güçlü olma, temayüz etme arzusu var ve insan kötü yaratılıştaki bir varlık ki bu durumda niye kan dökücü, çatışmacı, muhteris bir varlık olup da dünyayı kana bulamasın? Bunun önünü ne alacak? İşte bu noktada din unsurunu, dinin ahlaki misyonunu ön plana çıkarıyor Afgani ve bunu da iki türlü söylüyor. Birincisi, dinin şahsi plandaki ahlaklandırıcı misyonu; ikincisi ise sosyal plandaki, politik plandaki misyonu. Onu da *taassup* diye nitelendiriyor. Bir yandan şahsi olarak Allah'ın insana verdiği emirler ve bunlar üzerinden insanın ihtiraslarını törpülemesi gibi bir durum söz konusu. Sosyal planda da, bu temayüzcü, öne çıkmacı yaklaşım her ne kadar uzun vadede ihtirası körükleyebiliyor olsa da sonucunda bunu taassupla dayanışmacı bir şekilde dengeleyebileceğini düşünüyor Afgani. Taassup iki anlama geliyor biliyorsunuz. Taassup, Afgani'nin İbni Haldun'dan aldığı bir kavram. İbni Haldun'a çok şey borçludur Afgani, ondan çok etkilenmiştir. İbni Haldun'un fikirlerinden çok izler bulabilirsiniz onda ve Afgani'nin halkların yükseliş ve düşüşüne ilişkin teorisi de aslında İbni Haldun'dan gelen bir teoridir. Taassup, Batılılar tarafından o sıralar bir nevi bir sorun haline getirilmiş. Batılılar Müslümanların temel sorununu fanatizm olarak görüyorlar ve fanatizmi taassup şeklinde tercüme ediyorlar. Bugünkü "radikal", "aşırı" vs. gibi yaftalamalara benzer şekilde çok sık bir muataassıp yaftalamasının olduğunu görüyoruz o dönemde. Aslında şunu da söyleyebiliriz: Hani, Afgani'nin çoğunlukla muhatabı insanlığın tamamı dedik ya, aynı zamanda Afgani, işte İslam'a saldıran bu Avrupalı kitleye, Amerikalı kitleye de cevap veriyor, hatta çoğunlukla onlara cevap veriyor. Bunu hem zaten bilfiil yapıyor, onların ortamlarına girdiği zamanlarda. Bir taraftan da o insanlığa karşı olan o hitabetinde onların öyle özel bir yeri var. Yani şunu söylüyor aslında: Emperyalizm ile aslında siz dünyaya kötülük ediyorsunuz. Yani bazı iyi amaçlarınız var ama emperyalizm bu amaçlarınızı boşa çıkartıyor. Bunu demeye getirecek ama o sıra işte taassup üzerinden İslam'a bir taarruz var. Afgani'nin "Taassup" adlı bir makalesi var yine Urvetu'l-Vuska'da ve taassubun iki anlamı

olduğunu söylüyor. Bir tanesi, Batıların kullandığı anlamda fanatizm, fazla aşırı dindarlık, dine aşırı bağlanma ama ikincisi, bizim asabiye dediğimiz, İbni Haldun'un asabiye teorisi dediğimiz şey. Asabiye, milliyetçilik değil. Bir dayanışmacılık kavramı. Yani "usbe"den gelen bir şey. Herkesin atomize olduğu, dağılmış olduğu, herkesin kendi menfaatini güttüğü bir kitle olarak görüyor İslam dünyasını Afgani. İnsanlar aslında güçten düşmüş, acze düşmüş ve tembeller. Cebriyye gibi kadercilik anlayışlarına saplanmış, her şeyi kader diye bellemişler. Mağlubiyet halindeler fakat mağlubiyetin hiçbir surette teşhisini ortaya koymuyorlar. Öyle miskin durumdalar. Afgani bu insanlara karşı bir şeyler söylemek istiyor ve şunu söylüyor; insanları bu durumdan kurtaracak olan bir şey varsa o da işte bu asabiye duygusudur. Asabiye ile kolektivist, dayanışmacı bir güdü kazandığımızdan dolayı insanın o muhteris yapısı dolayısıyla kan dökücülüğe ve çatışmacılığa evrilmesini engelleyen bir işlev sağlıyor. Asabiye'yi iki farklı alanda ele alıyor Afgani. Birincisi, kavmî asabiye; ikincisi, dinî asabiye. Afgani kendi zamanı için kavmiye fikrine de dini asabiye fikrine de sıcak bakıyor. İkisi arasında temel bir çatışma görmüyor. Bu önemli bir nokta. Yani İslamcılık geleneğinin kavmiyetçilik fikriyle hesaplaştığı zamanlar, o zamanlar değil, daha sonraki zamanlar. Bunu belki de ilk defa, kavmiye fikrini cahiliye şeklinde nitelendirerek Türkiye'de Babanzade ve çevresi yapıyor. Sonrasında ise bunu Kutub'un yaptığını görüyoruz. Ama Kutub öncesi Arap düşüncesinde, kavmiye fikriyle çatışma çok fazla yok. Mesela Hasan el-Benna kavmiye fikriyle çatışmıyor; kavmiye fikrini İslam'a uygun görüyor. Afgani zamanındaysa kavmiye fikri, aynı din fikri gibi dayanışmacı bir şekilde algılanıyor. Zaten biliyorsunuz milliyetçiliğin ilk döneminde böyle bir yaklaşım var ve bundan dolayı zaten Afgani İstanbul'a geldiği zaman İstanbul'da bu mesajı iki tarafa da verebiliyor. Afgani zamanında çok fazla net görülmeyen bu milliyetçilikle İslam arasındaki çatışma, aslında o zaman da var olan içkin bir çatışma. Fakat o zaman çok fazla ön plana çıkmıyor, anlaşılmıyor. Çünkü ortak bir emperyalist düşman var. Emperyalizme karşı olan her türlü dayanışmacı çaba, o anlamda birleştirici çabalar olarak görülüyor. Ne zaman ki kavmiyetçilik ulus-devlet şeklinde örgüt-

Ibn-i Haldun

leniyor ve kendi yol açtığı ayrımcılıklar, asimilasyonlar vs. ön plana çıkıyor, o zaman anlaşılıyor kavmiyetçiliğin aslında ne kadar İslam'a aykırı bir şey olduğu. Zaten Afgani şunu da söylüyor; "Asabiye asıl, dinle sağlanır." Kavmiye fikriyle de sağlanır fakat "Bir kavme olan kininiz sizi adaletsizliğe yöneltmesin." mealindeki ayete atıfla kavmi asabiyede böyle bir risk olduğunu söylüyor, bunu görüyor ve o bakımdan dini asabiye'nin daha üstün olduğunu söylüyor. Ayrıca dini asabiye'nin ve onun ahlak ve adalet anlayışının, kavmi asabiye'yi her halükârda dengelemesi ve dizginlemesi gerektiğini düşünüyor. Bu şekilde insan asabiye duygusuyla güdülerini kolektivist bir bakışla kontrol etmiş oluyor.

Böylece cemiyet konusunu da, cemaat konusunu da ifade etmiş olduk. İşin devlet kısmına geldiğimiz zaman, Afgani'yi tam bir filozof şeklinde, bir Farabi gibi buluyoruz. Zaten Afgani, Farabi'nin "erdemliler şehri"ni anıyor ve şunu söylüyor: "Filozofların onun ümidiyle öte dünyaya gittikleri "erdemliler şehri"ni insanlık ancak ve ancak bir gün İslam'la bulacaktır, İslam'la kuracaktır."

İstibdat-İnhitat

Afgani'nin güzel ve kısa bir makalesi var ama Türkçe olarak yok maalesef. Yine tilmizlerinden birisinin bastığı bir dergide 1880'in başlarında onu yayınlamış. Hükümet tasnifleri yapıyor ve bu noktada tam bir cumhuriyetçi olarak ortaya çıkıyor. Fakat bizim anladığımız anlamda,

cumhuriyetçi tezler anlamında söylemiyorum tabi bunu. Cumhuriyetçi hükümet, yani insanların tamamen kendi kendilerini yönettiği hükümeti önemsiyor ve bunu en iyi rejim şeklinde nitelendiriyor. Ve tabii ki Afgani'nin radikalliğini bu noktada görebiliyorsunuz. Felsefi bakımdan son derece radikal fikirlere sahip. Makalenin aslı Arapça fakat İngilizce tercümesi de var. "Al-Afghani on Types of Despotic Government" olarak geçiyor. L. M. Kenny yayımlıyor. Bu makalede en iyi rejimi şöyle tanımlıyor: "En iyi rejim, herkesin kendi koyduğu kurallarla yönetildiği rejimdir." Yani, kendi koymadığı kurallarla yönetilmediği rejimdir, diyor. Makalede hükümet tasnifleri yapmış: (01.01.48) Hükümetü'l-mukayyede, kasiye, zalime, rahime, mutanaddısa. Eski klasik filozofların yaptığı gibi tasnifler yapmış. Ama onun esas ortaya koyduğu şey istibdat ile şûracı hükümet arasındaki ayrım. Yani istibdat ve karşısında el-hükümeti's-şuriyye... İslam dünyasındaki en önemli inhitat sebeplerinden birisi de kötü yönetim ve istibdat... Ve bu yüzden hayatının sonuna kadar aslında çok sıkı bir meşrutiyetçi. O sıra cumhuriyetçilik gündemini çok fazla ortaya koyamıyor ama meşrutiyetçiliği bütün İslam dünyasında çok sıkı bir şekilde savunuyor. Ve bundan dolayı zaten ilk dönem İslamcılar Türkiye'de de son derece şûracılardı ve

Abdülhamid'e karşı en büyük muhalefetlerini bu konuda yaptılar. Abdülhamid yönetimini İslam dışı görmelerinin sebebi de uygulanan istibdat idi. İstibdada karşı o yüzden M. Akif bu kadar sertti ve şûracılığa bu kadar önem veriyorlardı. Şûracılık onlar açısından pragmatik/politik bir hamle değildi. İnsan onuruna en yakın şey olduğu için şûrayı bu kadar savunuyorlardı. Aynı şekilde iyi yönetimin kaynağı olduğu için bu kadar savunuyorlardı. Ve istibdatı İslam dünyasının gerilemesinin sebebi olarak gördükleri için şûrayı savunuyorlardı. İstibdat onlar açısından inhitatin bir sebebiydi.

Afgani'nin bir Müslüman düşünür olarak hangi geleneğe bağlı olduğunu soracak olursak ben onu İslah geleneğine ait bir düşünür olarak görüyorum. Ben ısrarla İslamcılığı ıslah geleneğine yerleştirme taraftarıyım. İslamcılık ıslah ekolünün bir devamıdır. Ve ıslah ekolü de ihya ekolü ile çok iç içe bir ekoldür İslam dünyasında. İmam Rab-bani'yi de buraya koyabiliriz biz. Şah Velîyullah Dehlevî'yi de bu ekole dâhil edebiliriz. İbni Teymiyye'yi de bu ekole koyabiliriz. İslam tarihi boyunca her kim mevcut sosyal durumu bir bozulma, bir tahrif olarak algılıyorsa ve kültürel İslam'ı aslı İslam'dan bir kopuş diye algılamışsa ve ıslah etmek istiyorsa, böyle bir projeye sahipse ve İslam'ın özüne dönmek istiyorsa, onların tamamını ihya ekolüne dâhil edebiliriz. Ve ihya ekolünün bir uzantısı olarak da modern zamanlarda ıslah ekolü İslamcılığı üretmiştir. Ben bu meseleyi, bu şekilde ortaya koyuyorum. Biliyorsunuz, Afgani'nin de, Akif'in de ve daha sonraki birçok düşünürün de en çok vurguladığı ayet, Ra'd Sûresi 11. ayettir: "Bir kavim kendisini değiştirmedikçe, Allah onların durumunu değiştirmez." Bu ayet onların anahtar ayeti, yani bir nevi şiarıdır. Yani biz kendimizi düzelteceğiz ki Allah bizi bu kötü durumdan kurtaracak. Yani ıslah vazifesi bizim üzerimizde, bizim omuzlarımızda. Natüralizm'e Reddiye kitabında çok geçen bir şey; Afgani, "Esas medeniyetin kaynağı dindir!" diyor. Medeniyet, o sıra Batılıların başarmaya çalıştıkları ve aslında kendilerini başarmış gördükleri bir şey. Ve medeniyetin materyalist kaynakları olduğunu düşünüyorlar. Hepsî böyle değil ama bir kısım Batılılar böyle düşünüyor. Onlara karşı Afgani, Fransız devlet

adamı ve filozof Guizot'dan medeniyet teorisini alıyor. Çünkü -Protestan olması lazım- dindar bir filozof ve ona göre asıl medeniyetin kaynağı din. Afgani de ondan alıyor bu argümanı ve geliştiriyor. Natürallizm'e Reddiye kitabında açık açık bu argümanı işliyor. Ama temel sorunsal şu: "Madem din medeniyetin kaynağı ve madem en sahih din ve dolayısıyla medeniyet kaynağı İslam, o zaman Müslümanlar niçin bu kadar inhitata mahkûm olmuşlardır ve bunun içinden çıkamıyorlar?" O zaman Afgani bunun cevabını şöyle veriyor: "Çünkü biz kendimizi düzeltmedik. Kendimizi düzeltmedikçe de Allah bizi düzeltmez." Aslında 19. yy'da yaşayan bütün düşünürlerin en temel sorunsalı bu: "Madem biz Müslümanız ve bize bu dünyada vaad edilen bir güç var, biz niye bu güce sahip değiliz? Niye asırlar boyunca böyle bir güce sahip idik de şimdi değiliz?" Ve cevabı da bu şekilde veriyorlar. Yani tekrar söyleyecek olursak 19. yy'ın temel meselesi inhitat, yani Müslümanların gerileyişi, çöküşü meselesi. Dolayısıyla buna bir çözüm aramaya çalışıyorlar. Çözüm de, Afgani ve İslah ekolündekiler tarafından bu şekilde sunuluyor. İslahın da temel cevabı zaten bu. Az önce sekiz madde halinde saydığımız proje, reform projesi şeklinde ele alınabilir. İçtihat, İslam birliği, iyi yönetim, bütün bunlar ıslah projesinin parçası olan unsurlar ve ancak bu şekilde Müslümanlar inhitattan çıkabilir ve eski günlerine kavuşabilirler.

Afgani'ye ve aslında İslamcılığın tamamına yapıştırılan bir yafta var. Batı karşısında, bu konudaki savunmacılık, yani apolojist tutum veyahut kimilerinin modernist olarak ifade ettiği durum. Ben modernist kelimesini kullanımdan düşmesi gereken bir kelime olarak algılıyorum. 50'li, 60'lı, 70'li yılların sosyal teorisinde fazlaca kullanılıp tüketilmiş bir kelime olarak değerlendiriyorum. Modernist kelimesi bir yaftalama aracı. Yani pejoratif bir kelime, bir tahkir ifadesi daha çok. Bu kelime analitik bir anlam taşıyor şu an. Batılıların Doğululara karşı ürettiği bir kelime anlamında demiyorum. Modernist kelimesini pekala olumlu olarak kullananlar var. Örneğin Charles Kurzman "Islamic Modernism" tabirini kullanıyor. Modernist Müslümanlar da var, bunlar da bizim gibi özgürlüğü, eşitliği, ilerlemeyi, demokrasiyi, insan hakları-

nı savunuyorlar, diyor. Onlar olumlamak için kullanıyor yani. Veya Fazlurrahman kendi projesini "Modernist İslam" olarak adlandırıyor. Fakat ben bunun doğru olmadığını düşünüyorum. Bence çok lüzumu olmadan böyle bir adlandırma yapmış. Çünkü modernizm, en başta modern ve geleneksel diye bir ikilik farz ediyor. Bir insanın kendi durduğu konumdan daha değişimci olanını modern, daha az değişimci olanını gelenekselci olarak damgalıyor. Aslında modernist kelimesi insanın kendi konumunu belirleyen bir niteleme oluyor. Yani birisi kimden daha modern, kimden daha gelenekselci, bunu ortaya koymaya yarıyor. Bu anlamda çok sosyolojist bir tasnif. Kafamızda bu tür tezatlarla düşündüğümüz müddetçe, biz zaten bahsettiğimiz o modern düşünce kalıbında çıkamayız. Bu tezadın kendisi aslında sorun olan şey.

Sorular:

-Şöyle diyebilir miyiz: Tabiatı bilgi kaynağı kabul eden ve entelektüel aklı bir biçimde olumsuzlayan geleneğin adı modernizm. Yani akıl artık bir alet durumunda.

Bunlar çok büyük önermeler gibi geliyor bana. Bu tür önermelerin çoğunu daha çok ikincil eserlerle, felsefe tarihi inşa edildiği zamanlar yapılan tasnifler. Bu, bir felsefe öğrencisi için çok da iyi bir yöntem değil diye düşünüyorum. Daha çok yapmamız gereken şey, modern felsefenin ne olduğunu anlamaktan ziyade, Descartes okumak, Kant okumak ve bu ikisinin arasındaki farkları görmektir. Veya bu iki isim aklı nasıl kullanmış, Nietzsche nasıl kullanmış. Bunlara bakmak önemli olan. Dolayısıyla bu konulardaki büyük tartışmalar bizi belirli önermelere hapsediyor ve o düşünürlerle temasa geçmemizi engelliyor. Bu önermelerin doğruluğu yanlışlığı tartışılabilir ama bahsettiğim bağlamda ben mesela Afgani bağlamında modernist kelimesinin kullanımına sıcak bakmıyorum. Afgani'yi muslih olarak değerlendirmek, eğer kendi kavramlarımızla konuşacaksak çok daha doğru bir niteleme olur. Ama Afgani ve o çizgi açısından genel soru şu: Bu düşünürler apolojist mi, savunmacı mı? Bir taar-

ruz var ve onlar bu taarruzda onların kavramlarını alıp onlara karşı kullanarak bizi bir sarmala mı sokuyorlar? Afgani açısından en sorunlu miras diyebileceğim şey medeniyet kavramıdır. Enteresandır, bugün modernist diyerek başkalarını öteleyen birçok insan medeniyetçiliği bir sorun olarak algılamıyorlar. Medeniyet kelimesiyle çok barışık insanlar bunlar. Hâlbuki medeniyet kelimesi, bize İslamcılığın mirası, yani “modernist” denilen insanların mirası ve bence sorunlu bir alan. Çünkü bu Afgani’nin yapısalcı-fonksiyonalist yaklaşımıyla alakalı bir durum. Temayüz dolayısıyla birtakım insanlar daha fazla öne çıkıyor, birtakım insanlar ise daha az öne çıkıyor ve bir alt-üst ilişkisi oluşuyor gibi yaklaşım var. Bu yaklaşımı bir sorun alanı olarak ele almak gerekiyor. Medeniyet kelimesini bu kadar içselleştirmesi belki bundan dolayı da sorunlu. Afgani yazdığı zamanda, anti-emperyalist bir düşünce geliştirmeye çalışıyor. Medeniyet teorisi, Guizot da olsa bir başkası da olsa, kavimleri, insan topluluklarını bir hiyerarşiye tabi tutuyor. Bir kısmı ilerlemiş, terakki sağlamış olanlar, bir diğer kısmı ise daha az terakki etmiş veya barbar unsurlar olarak görülüyor. Medeniyet kavramını kullandığımız zaman zihnimizde oluşan medeni ile barbar arasındaki tezattan kurtulmamız çok zor, hatta imkansız. Medeniyet bundan dolayı problemlili bir kavram. Mesela Ali Şeriatî’de, Mısır’daki piramitleri ziyareti üzerinden yaptığı hesaplaşmayı görebiliriz. Çünkü medeniyetçi bir bakış, piramitlere baktığında muazzam medeniyet şaheserleri görür. Ama İslam tahassüsü ile dolu olan birinin soracağı şey: “Bunlar nasıl yapılmış? Yani ilk olarak, buna değer miydi, yani insanlık açısından böyle bir şeye ihtiyaç var mıydı?” diye sorar. İkincisi “Bunları kim yaptı, bunları yaparken kim acı çekti? Bunlar yapılırken adil bir işbölümü mü vardı, yoksa bir kısım insanlar ezildi mi?” Bir Müslüman büyük, muazzam bir selatin camisine baktığı zaman da böyle sorularla bakmak zorunda. Ali Şeriatî’de bu bakışı görebiliyoruz. Fakat o zamanlar için medeniyet dediğimiz zaman, kalkınmacı diyebileceğimiz, meseleyi dış yüzey ve maddi şeyler üzerinden değerlendirip de hayran olma gibi bir temayül, bir yaklaşım vardı. Medeniyet de ilerleme de böyle anlamlar taşıyan kavramlardı. Biz bunlardan dolayı, bence Afgani

Seyyid Kutub

ve onun neslini mahkum etmemeliyiz. Ancak eleştirel bir şekilde de yaklaşmak zorundayız. Bu konudaki tavrımı böyle ortaya koymak istiyorum.

-Çok katılmasam da şöyle bir eleştiri var: İslamcılar geleneği reddetti, ona sırtını döndü ve 150 küsur yıldır bu İslamcılar Mısır’da, Pakistan’da ne üretti diye soran ve İslamcılık projesi çöktü diyenler var. Yani Afgani’nin mirası ne oldu, o yolu sürdürenler hiç mi somut proje ortaya koyamadılar diye soranlar var. Katılmasam da böyle önemli bir eleştiri var cevaplamamız gereken.

Bu soruyu ben çok polemiksel olarak değerlendiriyorum. Bir sefer biz neyi ölçebiliriz? Eğer polemik yapacaksak, diyelim bahsettikleri gelenek bahsi geçen sürede ne üretmiş İslamcılığın karşısında konumlanıyorsa? İkincisi, Afgani ve sonrasındaki bahsettiğimiz isimler İslam dünyasının en çok düşünce üretmiş isimleri değil miydi? Muhammed İkbal kendi fikri gelişimini Afgani’ye borçlu görmüşse, Ebul Kelam Azad, M. Akif böyle düşünmüşlerse, Abduh, Reşid Rıza, Seyyid Kutub böyle düşünmüşlerse, bu isimleri bir kenara koyduğumuzda çağdaş İslam siyaset düşüncesine katkı sağlayan başka kim var? İslam dünyası aslında onun fikirleri ile ihya olundu diyebileceğimiz böyle bir isim var mı? “Somut bir şey yok” eleştirisi için de, bir düşünce geleneğini İslam dünyasının devasa sorunlarından sorumlu görmek biraz fazla olacaktır. Mahkûm edici bir tavır gibi geliyor bu bana. Bizim kaç yüzyıllık sorunlarımızı çözmek o düşünürlere mi kalmıştı?

Fakat şunu söyleyebiliriz pekala: Afgani bir şekilde kendine ve kendi tilmizlerine bu sorunların çözümüne dair birtakım adımlar attırdı. Baktığımız zaman, her ne kadar fikirleri farklı yönlerle evrilmiş olsa da, Taha Hüseyin Abdüh'un öğrencisi. Ali Abdurrazık, Mustafa Abdurrazık; Birisi Sorbonne'da birisi Oxford'ta doktoralarını yapmış isimler. Bunlar Mısır'ın bütün düşünce hayatına damgasını vuran isimler olmuşlar. Hakikaten bir insan fikrî gelişim ve katkı anlamında daha ne yapsın diye sorabiliriz. Bunlar ne üretti, en sonunda ne çıktı diye soracak olursak, bu alan zaten çok muğlak. Bunun objektif bir şekilde değerlendirmesini yapabileceğimiz elimizde kıstaslar var mıdır? Varsa nelerdir onlar?

-Gerçi siz bu konulara çok girmediniz, daha çok Afgani'nin fikirleri üzerine yoğunlaştınız ama Afgani karşıtı çevrelerde sık sık gündeme getirilen iddialar var. İran'da Afgani aleyhine yayımlanan devlet raporlarından bahsettiniz ama Afgani'nin İstanbul'a geldiği zaman gizli bir çantasının olduğu, onu bir yerde unuttuğu ve içinden çıkan, Abdüh ile yaptığı mektuplaşmalarda İslam karşıtı ifadeler kullandığına dair iddialar var. Bu konuda ne dersiniz? Bunun bir gerçekliği var mı? Bir de Afgani'nin masonluğa intisap etmesinin gerekçesi ne olabilir?

Birincisi, bu rivayeti ciddiye almalı mıyız ya da ne kadar ciddiye alabiliriz? Elimizde tarih biliminin kendi yöntemleriyle doğrulayabileceğimiz bir şey var mı? İkincisi, sahil olup olmadığını bilemeyeceğiz böyle rivayetler, Afgani'nin fikriyatını anlamak açısından ne kadar önemlidir? Buna iddialara mukabil, elimizde onun yazdığını bildiğimiz şeyler var. İslam düşünce tarihi boyunca kimler varsa her biri için böyle rivayetler, menkıbeler ortaya atılabilir. Bunlar neyi değiştirebilir, bunlarla uğraşmalı mıyız? Başta söylediğim de oydu aslında. Bu tartışmalar bizi Afgani'nin ne söylediğine ve onun düşünce yapısına eğilmekten alıkoyuyor. Yazmış olduğu somut eserleri bir kenara bırakıp, hakkında üretilen bir sürü dedikodu ve magazinsel iddialar üzerinden bir ismi konuşmak hiçbir düşünür için makul kabul edilemez. Masonluk meselesine gelelim. Biliyorsunuz V. Murad da aynı şekilde masondu, Şeyhülislam

Musa Kazım Efendi de mason olarak biliniyor. Akif'in de bir ara mason olmayı düşündüğü söylenir. Mesela bugün Helsinki Yurttaşlar Derneği diye bir dernek var. Bunun kurucuları kimler Türkiye'de? Ali Bulaç da var içinde. Benim de yönetim kurulunda olan başörtülü bir arkadaşım var. Bundan diyelim yirmi otuz sene sonra bu derneğin çok başka amaçlarla kurulduğu ortaya çıkarsa veya bu konuda bir rivayet çıkarsa dönüp oradaki insanları da şaibeli bir pozisyonda mı göreceğiz, muhakememiz böyle mi işliyor? Masonluk biliyorsunuz Fransız İhtilali'nin arkasındaki temel örgütlenmedir. Ve masonluğun İslam dünyasında algı-lanma biçimi 1920-30'lara kadar bugünkü gibi değil. Afgani hayatıyken onca iftira atıldı fakat bunların hiçbirinin onun masonluğu üzerinden yapılmıyor. Yani mason olduğu biliniyor fakat ona atılan iftiralarda kullanılan bir malzeme olmuyor bu. Bu adam masondur deyip onu zan altında bırakmaya çalışmıyorlar. Ancak ve ancak ölümünden yirmi otuz yıl sonra bunlar söylenmeye başlıyor. Çünkü onun döneminde masonluk meşru bir şey.

-Afgani vs. gibi isimler söz konusu olduğunda, onları suçlamak ve aklamaktan ziyade, onların projelerini konuşmalıyız. Ve onları aşmak lazım diyebilir miyiz? Çünkü bina yanarken can havliyle yapmaya çalıştıkları bir şeyler var ve belki birçok mesele üzerine düşünecek imkânları olmadı. O dönemde çağlarından çok etkilendiler. Mesela hümanizmi, demokrasiyi başka bir isimlerle aldılar. Reaksiyoner oldular, aksiyoner olmadılar. Ama eğer dünyada söz sahibi olmalıysak, onların düşüncelerini değerlendirip aşmak gerekiyor diyebiliriz.

Aşmaktan ziyade belki bu düşünce mirasını değerlendirip devam ettiriyoruz bazı unsurlarını, diyebiliriz. Çünkü burada da bir gelenek var. Bu gelenek, dediğim gibi İslam dünyasının her yerinde ve başından beri olan İslah geleneği. Ve eğer gelenekselcilerin dayandığı, takip ettiği bir gelenek varsa, böyle de bir gelenek vardır ve aynı şekilde sahil bir gelenektir.

-Geleneksel-modern tartışması hep yapılıyor ve belki de İslamcılık tartışmasının da temeli bu. Fakat bu mesele tarihsiz tartışılıyor. Mehmet

Akif’lerin döneminde kalkınma, terakki önemliydi fakat bugün bunların o tarz bir önemi yok. Bugün, kapitalizmin açtığı yaraları nasıl kapatırız derdindeyiz. Nasıl olur da gıdayı organik hale çeviririz, ekoloji meseleleri vs. bugün gündemde olanlar. Dolayısıyla bambaşka bir dünyada yaşıyoruz ve terakki, kalkınma gibi meseleler gündemden düştü. Türkiye’de bir İslamcı, bir CHP’li den daha fazla teknolojiyi bilebilir. Tabii (teknoloji vs.) üretme aşamasında tartışma olabilir. Ama asıl sıkıntı, bugün İslamcılıktan yola çıkanlar, halka vs. bakarken de 1920’lerin, 1930’ların Türkiye’sine bakıyor gibiler. Tarih dışı bir yaklaşımları var. Dolayısıyla “hurafesiz ve bid’atsiz bir İslam” demek bugün ne kadar anlamlıdır? “Türkiye’deki herhangi bir sorunun kaynağı bid’atlerdir, hurafelerdir.” demek ne kadar anlamlı olur? Çünkü kapitalizm diye bir şey var. Mesela kafası hurafelerle, bid’atlerde dolu olan birisinin Türkiye’de yaşamış olduğumuz sorunlara katkısı nedir? Bence hiçbir katkısı yoktur. Yani dine zararı olabilir belki ama demek istediğim; bu adam AVM’ye girmiyordur mesela. Kılık kıyafetinden ötürü almazlar da belki. Tüketmiyor da zaten. Tüketmeyen birisi kapitalizm için iyi bir tip de değildir yani. Belki AK Parti süreci, o vatandaş aldı, AVM’ye soktu. Keşke hurafe ve bid’atleriyle kalsaydı. İşin böyle de bir tarafı var aslında. Biraz da kıskırtmak için söylüyorum bunları.

Zaten amaç, belirli şeyleri bid’at, hurafe diye belirleyip bir Vahhabi gibi buna odaklanmak değildir. Zaten bence Afgani ile Vahhabilik arasındaki en temel ayrım da budur. O yüzden, Vahhabilik geleneğini ihya ekolünde değerlendiriyorum; Afgani geleneğini de ıslah ekolü çerçevesinde değerlendiriyorum. Afgani’nin iki türlü kaynağı varsa, bir tanesi ihyadır. Onu da daha çok Dehlevi’den almış. Mesela içtihat kapısını açmak, Afgani’nin fikir yapısına Dehlevi’den gelen bir şey. Öteki ise Tahtavi ve sonrasında gelen Nahda akımı, yani Arap Aydınlanması/Rönesansı. Afgani, bu ikisinin mirasını sentezlemiş bir düşünür. Belki, sistematik bir İslamcılığı ilk formüle eden isim olarak anmayacak olsak bile -o daha sonraki bir evrede olacak bir şey çünkü- o zaman için bir şekilde bütün bunları

formüle edip, az önce saydığım gibi maddeleri olan bir proje ortaya koymuş. O maddeleri kendisi açıkça ifade etmiyor olsa da, fikriyatında görülebiliyoruz onları. Burada asıl önemli olan şey, insan onurunun, insan haysiyetinin ezilmemesi ve ayaklar altına alınmaması... Bu tehdit her taraftan gelebilir. İstibdat da bunu yapıyor, emperyalizm de bunu yapıyor. Afgani’nin emperyalizme karşı çıkmasıyla, istibdada karşı çıkması aynı saikten geliyor. Dedikimiz gibi insan onurunun ortaya konması ve insanın her türlü yaratıcı faaliyetlerinin serbest bırakılması. Böyle filozofça bir projesi var. Bid’at ve hurafe meselesi bu bakımdan önemli çünkü Afgani için bid’at ve hurafelere karşı olmak, bir nevi akıl dışı bir yöntemle orijinal İslam’a gidip onu hortlatmak değil. Daha makul bir şekilde sahih İslam’a dönüp onu şu günümüze taşımak. Akif’in projesi işte aslında: “Asrın idrakine söyletmeliyiz İslam’ı”. Tastamam bu.

-Bugün Afgani’ye küfredenler, kuleleri yapan adamlar. Gidiyorlar, Maldivler’de ada yapıyorlar. Sorsan, kendilerini gelenekçi diye düşünürlər. Afgani’ye de küfrederler.

Vahhabilik, aslında bu yaklaşımın en temel örneği. Bid’at ve hurafeden arınma diye bir proje ortaya koyarsak ve bunu formalist bir şekilde ele alırsak, o zaman yapacağımız şey her türlü mirası talan edip onun yerine kocaman kocaman gökdenler dikmek olur. Vahhabi proje bu. İhyacı geleneke maalesef bu noktaya gelmiş durumda.

-İslamcılık, bir ideoloji midir; yoksa bir din midir? Yani çağındaki kapitalizme ve materyalizme karşı üretilen bir ideoloji diyebilir miyiz?

Bence ikisi de değil. İslam ve İslamcılık da bir fikriyat. Bu konuda, benim temel düşünsel yaklaşımım siyasi ontoloji diye bir yaklaşım. Bu da açıkçası, akide, ahlak ve siyasetin arasındaki ilişkiyi çözümleyici bir yaklaşım. Yani ontoloji, ahlak ve siyaset arasındaki ilişkiyi çözümleyici bir yaklaşım. Ben bu şekilde düşünerek yaklaşıyorum. Bu da şundan ileri geliyor ve bence İslamcılığın da en büyük artışı şunu kavramış olmaları: İslam’ın sadece akidevi, sadece şahsi ahlaka ilişkin, sadece ibadete ilişkin hükümleri yoktur. İslam aynı zamanda topluma siyasete ve hayatın öteki

bütün alanlarına yönelik şeyler söyler. Bunu kavramış insan İslamcıdır. İslamcılığı ben aslında “İslamcı aksiyom” dediğim aksiyomatik bir önermeyle tanımlıyorum. O da tamamen bu işte. Yani İslam’da, akide, ahlak ve siyasetin ayrılmaz olduğunu söyleyen, bunu kavrayan, İslam’ı böyle kavrayan düşünme biçimidir İslamcılık. Herkesin tam Müslüman olduğu bir zamanda İslamcılık zaten işlevsiz kalıyor o anlamda. Yani herkesin İslam’ın ahlaki, içtimai, siyasi ve iktisadi bütün yönlerini İslam’dan sağdırılmış bir biçimde kavradığı ve hayata geçirdiği bir vasatta zaten İslam ile İslamcılık eşitlenmiş oluyor.

İslamcıların en çok ön plana çıkarttığı kavram halife kavramıdır. Halife kavramını İslamcılar peygamberin halifesi olarak, tarihte Sünni siyaset teorisinde gelişen halifelik kavramından kopartmışlar. Yani halifelik sonrası dönemde halife her birimiz olduk. Bakara 30’da geçen, “Hani, Rabbin meleklerle, ‘Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım’ demişti (...)” kısmındaki insanın halifeliğini ön plana çıkartıyorlar. Ve bakınız Afgani ve sonrası bütün düşünürlerde bu halifelik algısı bir şekilde çok merkezde yer alan bir düşünce yapısı. Yani bizim halifeliğimizi kavramamız ve halifeliğimiz gereği davranmamız. Halifeliğin de zaten temel misyonu adalet. Çünkü ayetlerde bu şekilde geçiyor: “Ey Davud! Biz seni yeryüzünde halife yaptık. O halde insanlar arasında adaletle hükmet” (Sad 26). Halifelikle dünyayı adaletle doldurmak ve adaleti dünyada tesis etmek. Bu işte aslında, İslamcılığın temel misyonu diyeceğimiz misyon. Bu şekilde bence daha iyi anlamlandırabiliriz İslamcılığı. Yani işin ahlaki boyutu ve adalet boyutu.

Afgani Hindistan’daki bir konferansında âlimlere çok fazla çıkışıyor ki yine biliyorsunuz İslamcıların önemli bir sorun olarak gördüğü nokta âlimlerin durumudur. Âlimlerin sorumsuzluğu; yani vazifelerini yapmamaları. “Siz,” diyor Afgani, “o en soyut, absürt diyeceğimiz konularda muhakemeler yapıyorsunuz, tartışmalar yapıyorsunuz ama iş fakirliğin sebeplerinin teşhisine gelince söyleyeceğiniz hiçbir şey yok!” Bunu bizzat bu şekilde söylüyor. Yani Afgani aslında bu sınıf sorununa gelecek olursak, o konuda biraz daha karmaşık fikirlere sahip. Yani topyekûn bir Sosyal Darwinist değil. Bir taraftan

Tanık Ramazan

temayüz arzusunu önemsiyor. İnsanların temayüzünü, ilerlemesini, toplumun ilerlemesini çok önemsiyor. Ama bir taraftan da Mahzumi Paşa, Afgani için “İslam sosyalizmine bağlı bir isim.” diye bir tanımlamada bulunuyor. Mahzumi Paşa, Lübnanlı bir Arap ve bu fikirler 1920’li, 1930’lu yıllarda popülerleştiği ve muhtemelen kendi siyasi görüşleri o yönde olduğu için o sıralar, Afgani’yi öyle görmek istiyor sanırım. Çünkü Afgani sosyalizme ilişkin de bir şeyler söylüyor. Ama bir taraftan da dediğim gibi Nietzsche’de gördüğümüz tarzda asalet ahlakını çok fazla savunuyor. Yani insanları, artık asillerin sahip olduğu erdemlere sahip olmaya yöneltiyor.

-Bunu hayırdaki yarışmak olarak anlayabiliriz herhalde. Bir şey daha eklemek istiyorum. Bugün için bu fikriyatın karşılığı nedir? Var mıdır, yok mudur, varsa bunun niteliği nedir? Benim şahsen durduğum noktadan da bakacak olursam, saydığınız üç şey vardı ya; kadro yetiştirmeye çalışıyor, gazetecilik yapıyor, bir de sokak hareketini örgütleyen bir tarafı var. Bu üç şeyi birleştirerek ortaya koyan bir filozof Afgani, üst sınıftan bir adam yani. Dolayısıyla bu aslında çok çarpıcı bir şey yani hakikaten. Bugün Müslümanlar olarak belki bu üçünü bir araya getirebilmek noktasında eksikler, zaafılar yaşıyoruz. Bir de insanlığın kurtuluşunu istemesi çok önemli. Seyyid Kutub’un Yoldaki İşaretler kitabındaki yaklaşımıyla da uyumlu bir şey. “İnsanlık,” diyor Seyyid Kutub, “bugün cehennemi bir uçurumun kenarında durmaktadır.” Sizin aktarmaya çalıştığınız şeyler, bugün için Afgani’nin en çok işaret ettiği alanlardır diye düşünüyorum. Bunun

Türkiye’de ya da İslam dünyasında, bugünkü perspektiften uzantıları hakkında neler söyleyebiliriz?

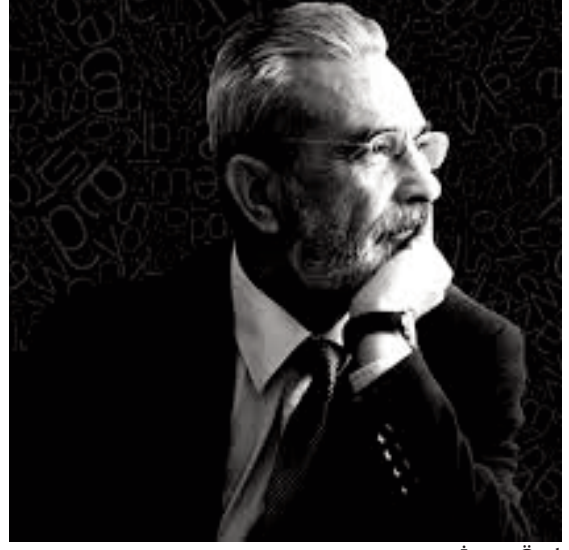
Bu noktada, mesela Tarık Ramazan, kendi dedesi Hasan el-Benna’nın aslında Afgani’nin fikirlerini sosyal bir harekete dönüştürmüş bir isim olduğunu düşünüyor. Onların arasındaki bu şecere zaten çok sağlam bir şecere, çok yakın bir bağ var: Afgani’nin Abduh’u yetiştirmesi, Abduh ve Reşid Rıza’nın Menar’ı birlikte götürmesi, daha sonra Hasan el-Benna’nın Menar’ı üstlenmesi ve bunu İhvan-ı Müslimin’e çevirmesi. Yani direk bir bağ var burada. Ama İslamcı hareketler dediğimiz zaman, artık işte İslamcılık dediğimiz şey bir düşünce ekolünden sosyal harekete dönüştüğü noktada ve daha sonra da siyasal-partisel harekete dönüştüğü noktada giderek bir siyasi mantık, parti mantığı ve onların pragmatizmiyle bir şekilde ma’lul olmaya başlıyor. Bunu en çok, Mevdudi ve Seyyid Kutub arasındaki farkta görebiliriz. Seyyid Kutub sonuna kadar idealist bir insan, vazgeçmiyor ama Mevdudi’ye baktığımız zaman o pragmatik siyasetin yöntemlerine maalesef giriyor. Yani bir şeyler söylüyor ama söylediğinin zıddı şeyler yapıyor. Pakistan başkanı bir toprak reformu getiriyor fakat Mevdudi buna karşı çıkarak asillerin toprağını savunuyor. Bu tarz durumları görmek, bunlarla yüzleşmek ve bunları böyle tahlil etmek zorundayız. Bence en büyük sorun, bunu çok çok sık vurguluyorum, İslamcılığın ahlaki mesajının yitmesi; yani bugünlere gelmemesi. Bugün Türkiye İslamcılığının iflasına sebep olan nokta da bu. İslamcılığın bütün enerjisini bir parti siyasetine odaklayıp, orada tüketip belki de en rezil duruma getirmiş olan yapılanma biçimi bu yanlış anlamadan kaynaklanıyor. İslamcılık fetihçi bir proje midir mesela? Yoksa adaletçi mi? Görüyoruz ki fetihçi güdü çok ön planda, halen o şekilde. Bizim aleyhimize olsa bile adil olan şeyi tercih etmek değil, bizim ön planda olduğumuz durumu tercih etmek. Ve türlü zulümleri içeriyor olsa da fethetmek, bir yeri ele geçirmek. Afgani bu konuda daha pragmatik ve daha politik bakan insanların daha çok önemsedığı bir isim. Onlar şöyle düşünüyorlar; Afgani de aslında bizim düşündüğümüz gibi düşünüyor, yöneticilere danışmanlık yapıyor, siyasetle ilgileniyor vs. gibi. Afgani zamanında o tür şeylerin

tamamı denen-memiş şeylerdi. Zaten Afgani bunu hayatının sonunda söylüyor. Niye başarısız olduğunun o da farkında. Yani danış-manlık yapmış Afganistan’da. Sonradan Abdülhamit ile bir işe girişmiş. Orada malumunuz “Osmanlı Rasputini” diye geçen Rıfai Şeyhi Ebu’l-Hüda, Afgani’nin kuyusunu kazıyor ve Abdülhamit ile bir şekilde bozuluyor araları. Öncesinde ise projeleri şu: Afgani toplumsal bir Panislamizm projesini temsil ediyor. Abdülhamit ise aslında bizim şu anki Türklerin kafasına çok daha fazla yatan Osmanlı merkezli bir Panislamizm’den yana. Osmanlı işin lideri olacak ve İslam dün-yasındaki liderleri o birleştirecek tarzında bir proje. Bugün Tayyip Erdoğan’ı bu yaklaşımın taşıyıcısı olarak görebiliriz. Bu iki ismin ittifak ettiği noktada İslam dünyasındaki alimler çok heyecanlanıyor. Onlara mektuplar gönderiyorlar zaten, ve çok olumlu neticeler alıyorlar. Fakat o arada araları bozuluyor. Ev hapsine mahkûm oluyor Afgani. Devlet merkezli İslamcı bakış açısından Türk İslamcılığı çok daha sorunlu. Bu aslında Afgani’de dahi bu kadar yok. Kutub’da hiç yok. İslamcı siyaset, giderek kendi siyasetini devletçi siyaset şeklinde anlamaya başlıyor. Devlete karşı olsa bile devletçi siyaset ile bir şekilde hesaplaşamadığı için iktidar olunduğu anda en devletçi unsur İslamcılar olabiliyor, şu an gördüğümüz gibi.

-Afgani’de asalet ahlakından bahsettik ya, İsmet Özel de aristokrasiye inandığını söylüyor. Acaba Afgani’den o tarz bir etkilenme olmuş mudur?

Afgani’den etkilenmiş olabileceğini çok düşünmüyorum. “Üç Mesele” Afganici düşünceye güzel bir eleştiri. İsmet Özel’in de İslam düşüncesine en büyük katkısı o. Şeriat’de de gördüğümüz bu tarz bir eleştiriye ilk yapanlardan birisidir de muhtemelen. Onun dışında, Afgani’den bir etkilenme olmuş mudur, onu kendisine sormak lazım. Öbür taraftan benim şöyle bir spekülasyonum var. Sol gelenekten gelen İsmet Özel’in hidayete erdiği zamanlarda, Afgani’nin başlattığı medeniyetçi yaklaşım İslamcılık içerisinde çok hâkim bir yaklaşımdı. Halen daha hâkim gerçi ama. Soldan gelen, çatışma teorileri üzerinden gelen bir isim için medeniyetçilik zaten çoktan terk edilmiş bir düşünce. Şu anda da mesela ABD’de medeniyet

teorileri üzerine yazıp çizen çok kimse yoktur. Ahmet Davutoğlu, 1920'lerden Tonybee'lerle muhatap olmuş mesela en çok. Huntington çıktı da kağıttan kaplan bir düşman yerine gerçek bir düşman bulmuş oldular karşılarında. Ama baktığınız zaman Huntington'ın yazmış olduğu en kötü eseridir o. (Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması) Daha sonra "Biz Kimiz? Amerika'nın Ulusal Kimlik Arayışı" adlı daha da kötü bir kitap yazdı. Bu sefer de ABD'deki Hispanikleri düşman ilan etti. Akademik anlamda ciddiye alınmayacak eserler bunlar. İsmet Özel'e dönersek; ihtida sürecinden sonra İsmet Özel muhtemelen İslamcıların medeniyet tartışmalarına şaşırdı. Medeniyeti yapıçözüme uğratan bir gelenekten gelen birisi olarak o kavramın problemlerini bilen birisi çünkü. Muhtemelen de şu soruyu sordu: "Ben Müslüman oldum ama medeniyetçi olmak zorunda mıyım?" "Üç Mesele" ile de böyle bir zorunluluğun olmadığını ortaya koymuş ve bize de anlatmış oluyor. Bence bu önemli bir katkı. Yalnız Afgani'de gördüğümüz bu probleme Seyyid Kutub'ta da rastlıyoruz. En selefi kitabı diyebileceğimiz "Yoldaki İşaretler"de İslam'ın bir medeniyet olduğunu yazıyor Kutub. Bu çok yakın zamanlara kadar gelen kötü bir miras. Daha doğrusu aşılması gereken bir miras. İsmet Özel ve Ali Şeriatî'yi önemsiyorum bu bağlamda. İslamcı projenin şu zaman yapması gereken şey bence madunların arasına girmek. Bence Kutub'un da aslında aklında olan şey buydu. Kutub hiçbir şekilde bir devlet projesi ortaya koymaz. "İslam toplumu" diye bir proje ortaya koyuyor ve bunun için de hayatının sonuna kadar yoksullarla ilişkiler, işçilerle ilişkiler, hep bunlar ön planda. Dolayısıyla esasında madun insanlar gündemini oluşturuyor. Kutub bence Afgani'yi bir tarafından düzeltiyor, bir taraftan da yanlış bir yola saptırıyor sanki. Afgani, biliyorsunuz Batı mirasıyla, felsefesiyle, mirasıyla çok daha barışık bir isim. Batılılar terakkiden bahsediyor. Afgani, "İslam terakkiye mâni değildir, tam tersine terakki aracıdır." diyor. Medeniyetten bahsediyorlar; o onların dediğinin aksine "Sahih medeniyetin kaynağı İslam'dır" diyor. Kutub'a geldiğimiz zaman, bu eleştiriyi Abduh'a yaptıysa da Afgani'ye de giden bir eleştiri var: "Abduh, o zaman düşünce yapımız çok

İsmet Özel

donuklaştığı için ve akla çok fazla düşman olduğu için, yeni baştan akli aktive etmek amacıyla akli çok önemsemi, çok ön plana çıkardı. Bunun sonucunda ise akli ve vahiy eşdeğer iki bilgi kaynağı haline geldi. Hâlbuki vahiy bizim için esas bilgi kaynağıdır." Bu bağlamda Seyyid Kutub, Abduh ve Muhammed İkbal'i eleştiriyor. Ve bütün kendi düşünce yapısını yeni baştan vahiy üzerine inşa etmeye çalışıyor. Bunu da en çok "cahiliye teorisi" üzerinden yapıyor. Fakat o zaman da belirli problemler ortaya çıkıyor. Cahiliye algısı her ne kadar zihni bir yalıtıma tekabül etse de bazı sıkıntılar oluşuyor. Fiili yalıtıma ise kar'i surette karşı zaten Kutub. Biz başkalarına "sen cahiliyesin" demiyoruz. Böyle bir yaklaşım Kutub'un düşüncesine kesinlikle aykırı. Cahiliye olan sistemdir; ancak bir düşünce biçimidir. Ve biz bu düşünce biçiminden kendimizi zihnen yalıtıyoruz. Yoksa cahiliye toplumundan kendimizi fiilen yalıtıyoruz. Onlarla hep iç içe olacağız. Bunu söylüyor Kutub.

Geçen bir haber okumuştum. Yeni baştan Kutubcular ve Kutub'a dönüş gibi bir meyil başlamış İhvan gençleri arasında. Tabi malum; o kadar yaptık ettik olmadı, sonunda katliama uğradık, o yüzden yeni baştan Kutubcuların anladığı şekilde Kutub üzerinden kendimizi yalıtalım gibi bir düşünce var. Kutub'un takipçileri olan bir kısım gruplar Et-Tekfir ve'l Hicre, el-Cemaat gibi örgütler de kendilerini tamamen toplumdan yalıtıyorlar, toplumu cahiliye ilan ettiler ve tekfiri

gittiler. Ama Kutub bunu yapmıyor sonuçta. Kutub'un yaptığı o ayrımı maalesef sonrakiler çok fazla anlamamış ya da başka türlü anlamışlar. Afgani'nin mirası ile Kutub böyle bir hesaplasmaya giriyor. Oradan aşırı bir reddiyeciliğe varıyor. Afgani aşırı uzlaşmacı ve iki tarafı barıştırmaya yönelik bir projeye sahip. Kutub onun tam tersine aşırı bir reddiyeciliğe vardiıyor işi. Afgani'nin hakikaten bir Yahudi ve Hristiyan talebesi olabilirdi. Bu doğru bir şey. O kadar açık bir insan. Bu iyi bir şey. Ama bir taraftan şöyle de bir şey var; Afgani'den milliyetçilik de doğabiliyor Türkiye'de olduğu gibi. Afgani'den Mustafa Abdurrazık, Taha Hüseyin gibi isimlerin savunduğu gibi sekülerizm de doğabiliyor, ki Mısır sekülerizmi Afgani'den geliyor bu anlamda. Çünkü temel önerme şu: "İslam akılla tamamen barışık bir dindir." Biz bu önermenin tıpkısının aynısını Babanzade'de de görebiliyoruz. O zaman bu isimler bu önermenin uzun vadede neye yol açacağını kestiremiyorlar. Anakronistik bir analiz yaparsak her zaman herkesi her tarafa mahkûm edebiliriz ama mesele bu değil. Mesele, onların şartlarında hangi durumlara, nasıl reaksiyon gösteriyorlar ve nasıl İslami tavırlar alabiliyorlar, buna bakabilmek. Pekala yanlış şeyler yapmış olabilirler bu insanlar. Tıpkı şu an bizlerin yanlış yapıyor olabileceği gibi.

O açıdan bir farkımız yok aslında. Bizim de birçok konuda aldığımız tavırlar bundan kırk, elli yıl sonra bakıldığı zaman çok İslam dışı görülebilir. Ve biz şu an aldığımız tavırların nereye gittiğini göremiyoruz. Hani hep söylerler ya; Akif, Abdülhamit'e karşı hiçbir zaman tavrından vazgeçmedi, her zaman son derece protestocu oldu. Son derece sert şiirler yazdı. Son derece kınadı yani Abdülhamit'i ve devamında Abdülhamit düştü. Bunu söylerler her zaman, hatta Rasim Özdenören bir iki ay önce "Yanlış Bilinç Yazıları"nda, Akif hiç pişman da olmadı yaptığı yanlıştan; yani yanlış görmüştü yaptığını ama pişman da olmamıştı, şeklinde aktarıyor. Bence pişman da olunması gereken bir durum yoktu zaten. Zaten haklıydı bence. O sırada çökmekte olan bir rejim vardı. Abdülhamit bunun ömrünü uzattı ve o ara da kalkınma denen şeyi yaptı. Ama belki Akif'in dediği gibi bize şûracı bir miras bırakmış olsaydı, daha iyi bir miras kalmış olurdu. Şu an belki siyasetimiz iyi bir seviyede olacaktı. Bugün benzer şartlar var. Bugün Akif olunmalı yani şu noktada. Bir insan doğru bir şey yapıyorsa ne çıkacağından mes'ul değil zaten. Ondan sonrası tevekküle kalıyor. Birçok şey bence tevekkül yokluğuna dayanıyor. Yani insanlar, başka bir insana kendi kurtarıcıları olarak yaklaşıyorlar. O gittiği zaman her şey gidecek diye bakıyorlar. Sonuç olarak burada bakıyoruz, Müslümanların asıl vasıflarından "tevekkül" denen şey yok. "Ben doğruyu söyleyeyim, doğruyu yapayım ve tevekkül edeyim." bir şey yok. O anlamdaki stratejik düşünce sekülerleştirici bir düşünce. Bu yapıldı, bu oldu aslında Türkiye'de. Tevekkülün eksik olduğu, oldukça dünyevi, gayet seküler, her şeyiyle aslında laik olan bir düşünce yapısı bu. Bunu yapan Müslümanların aslında tamamı laik düşünüyorlar, laik bakıyorlar ve laikler haddizatında. Çünkü toplum da laik. Toplum da aynı şekilde dini ile dünyeviği ayırmış durumda. İnsanların düşünce yapısında, ibadet camide olan bir şey. Çıktığımız zaman dünyevi bakıyoruz ve öyle yaşıyoruz. Eğer biz stratejik analizi dini muhakeme içinde yapabiliyorsak, o sınırlarda kalabiliyorsak dini olabiliyor. Yok ama dini olanı ikame ediyorsa o zaman yaptığımız şey şu oluyor: Şurada dini bir tercih var, ahlaki ve adil bir tercih bu. Öbür tarafta ise öyle olmayan öyle olmayan ama Müslümanları

kurtaracak bir tercih var. Böyle bakılıyor. Hâlbuki Müslümanlara düşen şey, dini olan ne ise onu yapmak ve tevekkül etmek. Çünkü sonuçlardan biz mesul değiliz. Ayrıca kısa vadedeki “kurtarıcılık” bizi uzun vadede çok daha olumsuz bir noktaya getirebiliyor.

Afgani'den çok farklı damarlar çıkabiliyor demiştik. Türkiye'de Afgani'den çıkan damarlar Türkçülük ve İslamcılık. Mısır'da sekülerizm ve İslamcılık çıkmış. Yani hem Reşid Rıza hem de Ali Abdurrazık Afgani'nin tilmizleri diye görülebilir. Afgani Hindistan'a gittiği zaman, şu anda emperyalizm var, anti-emperyalist mücadele ise Hinduların ve Müslümanların birleşmesiyle mümkün olacak, tarzı bir tavır takınıyor. Bunun şu anki adı “Hindistan Milliyetçiliği” olabilir. Ama burada milliyetçilikte o kötü, tahripkar taraf yok aslında. Bir vatan savunması, patriotism ya da vataniyye dediğimiz kavramların karşılığı aslında. O anlamdaki milliyetçilik.

-Benim gördüğüm, Afgani her gittiği ülkede o ülkenin aydınlarına, kendi dillerini, kendi kültürlerini devam ettirmelerini ve sokaktaki insanın anlayacağı düzeyde üretim yapmalarını öğütüyor. O toplumun kültürünü, örfünü, cari olan değerlerini yok saymadan, onlarla birlikte bir şeyler yapılmasını tavsiye ediyor. Ben bu yaklaşımın doğru olduğu kanaatindeyim. Mesela Afgani, Kemalist kadrodan bir şaire, galiba Mehmet Emin Yurdakul'a, divan edebiyatından, saray edebiyatından ziyade halk edebiyatını öne çıkartmalarını söylüyor. Bu açıdan bence Afgani önemli bir isim dönemi itibariyle. İkincisi, devlet vb. meseleleri siyasal bir analizle ele alıyor. Ki bizim o döneme kadarki öncü aydın ya da ulema kesimin genelde kullanmadığı bir şablon üzerinden kendi analizlerini yapıyor. Bu açıdan yine döneminde Müslümanlar tarafından az rastlanan bir örneklik diyebiliriz. Tabii devam ettirilebilmiş mi, o ayrı bir tartışma...

-Birincisi, nereden baktığımıza bağlı tabii ki ama Afgani'yi İslamcılığın başlangıç noktasına koyabilir miyiz? İkincisi, Batı'da birçok ülkede yaşamış biri olarak fıkırsel süzgecinden son çıkanlar bağlamında, Batı'da yaşanan süreçten de etkilenmiş olması söz konusu değil mi?

Zaten Afgani son derece iyi takip ediyor Batı'yı. Özelliği o. Anında tercüme ettiriyor bazı eserleri. Gittiği ülkelerin dilini hemen öğreniyor. Gittikten bir yıl sonra o dili öğrenmiş ve o dilde yazmaya başlamış oluyor. Bu bağlamda Renan mektubu şaibeli görülüyor. Fransa'ya gittikten hemen sonra yapılan bir mektuplaşma. Kendi mektubunun tercümesini kendi yapmıyor, Renan yapıyor. Muhammed Hamidullah, Renan mektubu hakkında, muhtemelen Renan'ın çok serbest ve kendi yorumladığı şekilde bir tercüme yaptığını söylüyor. Afgani de zaten yapılan tercümenin farkında değildi o zaman. Fakat sonradan da bir şekilde müdahale etmedi. Böyle söylüyor Hamidullah. Afgani gittiği yerlerin dilini öğrenmenin yanında yayınlanan eserleri çok ciddi takip ediyor. Hatta yeni icatları, keşifleri de takip ediyor. Abduh'un böyle olduğu söyleniyor. O dönem zaten bilimsel olarak neler yapıp edildiğini aktarıyor Afgani. Medeniyet teorisini de zaten Guizot'dan alıyor. Afgani'nin bu manada Batı düşüncesi ile barışıklığı çok daha fazla söz konusu. Cumhuriyeti savunduğu zaman da, şunu da bir taraftan söylüyor; bizdeki uzun zamanlar süren despotizm yapısıyla cumhuriyeti hemen hazmedemeyebiliriz diyor. Bundan dolayı meşrutiyetçiliği daha çok savunuyor. Meşrutiyeti ara aşama olarak görüyor. O noktada radikal cumhuriyetçi değil aslında. “Onların işleri aralarında şûra iledir.” ayetini Abdülhamit'e de söylediğini ve onun da katıldığını aktarıyor ve en azından o dönemde devleti şûracı bir noktaya evriltme gibi bir çaba içinde oluyor. Fakat uzun vadede insanlığın layık olduğu yönetim cumhuriyettir ona göre.

-Başta söylediğiniz gibi hala çok aktüel bir Afgani düşmanlığı var. Bazı grupların başka gündemleri de yok, sürekli geçmiş isimleri tartışıyorlar zaten. Siz bu Afgani düşmanlığını neye bağlıyorsunuz?

70'li yıllara baktığımız zaman, bir anda gündemimize Seyyid Kutub, Ali Şeriatî gibi yeni isimler girdi. Bunların en çok hitap ettiği genç kesim, bu insanlardan etkilenmeye, şirk, tağut vs. gibi kavramları kullanmaya başladılar. O dönem Türkiye Müslümanlarının çok da alışık olmadığı bir dil bu. Onlar o sıra Osmanlıcılık, bin yıllık

tarih vs. gibi meselelerle uğraşıyorlar. Nurettin Topçu'yu vs. düşünün mesela. Yeni yetişmeye başlayan bir nesil var ama öbür taraftan da yeni bir akım geliyor ve yeni isimler okunmaya başlanıyor. Kutub'un "İslam ve Kapitalizm Çatışması" kitabını ilk tercüme eden isim, ilginçtir mesela, Yaşar Nuri Öztürk. İlk çıktığı yayınevi de Nurettin Topçu'nun Hareket Yayınevi. Bu önemli ve enteresan bir durum. O zamanlar Hilal Yayınları da benzer şekilde tercümeler yaptırtıyor. O başlayan etkinin nereye varacağını çok fazla göremiyorlar. Daha sonra baktıkları zaman, 70'li yıllarda bir anda, gençlik kesimi çok daha fazla bu akıma rağbet etmeye başlıyor. O zaman bunun kökeni nerede, nereden geliyor bu akım diye sormaya başlıyorlar. İşin tabii başına gittiğimiz zaman gördüğümüz isim Afgani. Gerçekten de böyle. Kutub, Reşid Rıza, Abduh derken Afgani'ye geliyoruz. Hadise orada başlıyor yani. Böylece bütün bir geleneği en baştan aşındırmaya başlıyorlar bir şekilde. Yine 70'lerde Cemil Meriç ile Hayreddin Karaman bu konularda polemik yapıyor. Hayrettin Karaman o sıra Selahattin Kılıçaslan adıyla yazıyor "Fikir ve Sanatta Hareket Dergisi"nde. Cemil Meriç, Afgani'yi fena harcamış. Afgani için, ne olduğu belirsiz bir adam, yazdığı bir tek Afgan Tarihi var, niye önemseniyor bu kadar vs. diyerek harcamış bayağı bir. Halbuki Namık Kemal'in "Renan Müdafaaanamesi" gibi sapasağlam bir eseri var, diyor. Ondan sonra Selahattin Kılıçaslan cevaben birkaç yazı yazıyor. Öyle bir tartışma yaşanıyor ama daha sonra sönüyor. Fakat tekrar 1982-83'te Cemil Meriç tekrardan fakat bu sefer olumlu bir şekilde Afgani'ye temas ediyor. O da galiba keşfetmiş o kadar önemsiz bir isim olmadığını. Mesela Urvetu'l-Vuska'nın basım tarihi 1987. Daha öncesinde kimse Afgani'nin ne dediğini bilmiyor. Mümtaz'er Türköne'nin kaynaklarına baktım mesela. O da Afgani okumamış. Okumadan bu adamda bir şey yok diyor. Yani ne okudun, ne biliyorsun da reddediyorsun? Ben Urvetu'l-Vuska ile beraber, Keddî'nin biyografisi ve Afgani'den çevirdiği bazı eserler ile Kenny'nin yaptığı çeviriyi vs. okudum. Okuyunca oldukça sistematik bir düşünce olduğunu da görüyorsun. Bir medrese geleneği var ve buradan bütün bir ıslah geleneğinin tamamına bir itiraz var ve ona

karşı bir cepheleşme oluşuyor. Burada da kimse, üstad Afgani'dir, okuyalım aydınlanalım demiyor. Biz Afgani'yi alıp ne demiş, neleri doğru yapmış, neleri yanlış yapmış bunları eleştirel bir şekilde inceliyoruz.

Urvetu'l-Vuska'nın girişini Hadi Hüsrevşahi yazmış. Elli yılını Afgani'ye vermiş bir isim. En son 2002 yılında Afgani'nin bütün eserlerini yedi cilt halinde Mısır'da yayımlıyor. Afgani'nin oturup yazdığı bir tek "Natüralizm'e Reddiye" risalesi var deniliyor. Bunun dışında gazete yazıları yazmış. Bunlar Urvetu'l-Vuska'da var. Ayrıca o yazıların çoğu Akif'in tercümesiyle Sebilürreşad'da yayımlanıyor. İhya Yayınları bu yazıları derleyerek "Modernleşmek mi, İslamlaşmak mı" adıyla 1983 yılında basmış. Şu an ayrıca biliyorsunuz Bağcılar Belediyesi Sebilürreşad'ı tekrar neşrediyor. Yeni bir proje bu. O dergilerde bu makaleleri görüyorsunuz. Yalnız ilginçtir, Akif bunların altına Abduh diye imza atmış. Onun sebebini ben de bilmiyorum ama tahminim, onları Afgani kendisi söylüyor, Abduh yazıyor. Fransızcaya bazı tercümeleri de Fransa'da doktora yapan Kasım Emin yapıyor o sıra. Ama esas yazan Afgani diye düşünüyorum ben çünkü diğer eserleriyle çok fazla örtüşüyor. Bunların üzerine mektuplaşmaları, Mısır basınında yazdıklarını, o Cemil Meriç'in bahsettiği derslerinden derlenen İran Tarihi, Afgan Tarihi kitaplarını eklediğimizde bayağı bir külliyat ortaya çıkıyor. Ayrıca birkaç sene önce Klasik Yayınları'nın çevirip yayınladığı ve Mahzumi Paşa'nın yazdığı "Cemaleddin Afgani'nin Hatıraları"nı da ekleyebiliriz. Ayrıca Hasan Hanefi ve Muhammed İmara'nın yazdığı biyografiler de önemli.